

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ-ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ ΣΤΗ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΜΑΡΙΑ Γ. ΧΑΛΚΙΑΔΑΚΗ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

*ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ ΣΤΗ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΑΓΓΛΙΑ (12^{ος} - 15^{ος} ΑΙΩΝΑΣ)*

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗΣ:
ΑΓΛΑΙΑ ΚΑΣΔΑΓΛΗ, ΕΠΟΠΤΗΣ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ
ΕΛΕΝΗ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΡΕΘΥΜΝΟ, 2007

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΤΤΛΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ	6
ΟΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΥΛΛΗΨΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΤΡΩΣΗΣ	10
ΘΕΣΜΟΘΕΤΗΜΕΝΕΣ ΚΑΙ ΜΗ ΜΟΡΦΕΣ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ	16
ΒΡΕΦΟΚΤΟΝΙΑ ΚΑΙ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ	27
ΑΤΥΧΗΜΑΤΑ	37
ΑΣΘΕΝΕΙΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΗΜΙΕΣ ΠΟΥ ΠΡΟΣΕΒΑΛΑΝ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ	52
ΣΤΑΣΗ ΤΟΝΕΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥΣ	58
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	62
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	65

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια προσπάθεια να ερευνήσουμε θέματα που σχετίζονται με τους κινδύνους και τα προβλήματα της παιδικής ηλικίας κατά τους Μέσους Χρόνους και συγκεκριμένα την περίπτωση της Αγγλίας. Χρονολογικά η μελέτη αυτή είναι αδύνατο να καλύψει όλη τη διάρκεια της μεσαιωνικής περιόδου, γι' αυτό και περιοριζόμαστε στους τέσσερις τελευταίους αιώνες της, δηλαδή από τον 12^ο ως τον 15^ο περίπου αιώνα, οπότε και έχουμε τις περισσότερες πληροφορίες.

Η ιστοριογραφία σε γενικές γραμμές, δε δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην παιδική ηλικία. Ωστόσο, στοιχεία για αυτήν αντλούμε από χρονικά, αστικούς κώδικες, λογοτεχνικά κείμενα, δικαστικές αποφάσεις, βίους και θαύματα αγίων, εικονογραφικό υλικό, αρχαιολογικά κατάλοιπα και άλλες. Το θέμα όμως της παρούσας μελέτης είναι περιοριστικό ως προς την επιλογή των πηγών, καθώς δεν αναφέρονται όλες σε αυτό. Όποιες πληροφορίες χρησιμοποιούμε, προσπαθούμε να τις αντιμετωπίσουμε με μια κριτική ματιά, καθώς γράφονταν από συγκεκριμένα άτομα (κυρίως κληρικούς) και αναφέρονταν συνήθως σε μεμονωμένες περιπτώσεις παιδιών (κυρίως πλουσίων).

Οι κίνδυνοι που απειλούσαν τα παιδιά ήταν σίγουρα πολλοί και ποικίλοι. Στην παρούσα όμως περίπτωση θα περιοριστούμε στους σημαντικότερους και κυρίως στις περιπτώσεις εκείνες που κατέληγαν στον θάνατο. Αφού παραθέσουμε συνοπτικά κάποια δημογραφικά στοιχεία για τη μεσαιωνική εποχή στην Αγγλία και αναφορικά κυρίως με τα παιδιά, θα περάσουμε στο κυρίως θέμα. Ξεκινάμε έτσι από τη μέθοδο της αντισύλληψης και των εκτρώσεων και φτάνουμε ως την εγκατάλειψή τους, την δολοφονία τους και την προσβολή τους από ασθένειες. Τέλος παραθέτουμε ένα σύντομο κεφάλαιο που ασχολείται με την στάση των γονιών απέναντι σε ό,τι συνέβαινε στα παιδιά τους, αποδεικνύοντας συνάμα τα συναισθήματα που έτρεφαν προς αυτά.

Πρώτιστης σημασίας σημείο όμως στο οποίο πρέπει να αναφερθούμε, είναι ο όρος «παιδική ηλικία». Στις μεσαιωνικές κοινωνίες της Δυτικής Ευρώπης είχε υιοθετηθεί η ιπποκρατική παράδοση που διέκρινε την παιδική ηλικία σε τρεις φάσεις: την πρώτη που διαρκεί από τη γέννηση ως την ηλικία των 7 ετών (*infantia*), τη δεύτερη από τα 7 ως τα 12 για τα κορίτσια και τα 14 για τα αγόρια (*pueritia*) και τέλος μια τρίτη που ορίζονταν από τα 12 ή 14 ως τα 21 έτη (*adolescence*). Στην

συγγραφή αυτού του έργου χρησιμοποιούμε τον όρο παιδική ηλικία αναφερόμενοι κυρίως στα δύο πρώτα στάδια της.¹

¹ Orme, 2001, 8-9.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η μελέτη της ιστορίας των παιδιών εδώ και πολλές δεκαετίες αποτελεί ένα θέμα το οποίο δίνει στους ιστορικούς λαβή για διενέξεις.²

Ο Φιλίπ Αριές ήταν ο πρώτος που ασχολήθηκε με την ιστορία της παιδικής ηλικίας, εκδίδοντας το 1962 το έργο «Αιώνες παιδικής ηλικίας». Σε αυτό απερίφραστα δήλωνε ότι ο μεσαιωνικός κόσμος δεν γνώριζε τι θα πει παιδική ηλικία. Οι άνθρωποι της εποχής εκείνης δεν μπορούσαν να αντιληφθούν την ιδιαίτερη φύση του παιδιού, γι' αυτό και δεν το ξεχώριζαν από κάποιο ενήλικο. Τη στιγμή που τα παιδιά μπορούσαν να επιβιώσουν χωρίς την προσοχή και την φροντίδα της μάνας ή της παραμάνας τους, στην ηλικία δηλαδή των 5 με 7 ετών, εντάσσονταν στην «κοινωνία των ενηλίκων». Συμμετείχαν μαζί τους σε παιχνίδια, διασκεδάσεις και καθημερινές δουλειές.³

Γενικότερα, κατά τον Αριές η παιδική ηλικία δεν είχε θέση στο μεσαιωνικό κόσμο. Το αίσθημα που έτρεφαν για αυτήν δεν ήταν ταυτόσημο με τη στοργή και την αγάπη που αισθάνονται οι άνθρωποι για τα παιδιά, πράγμα που αντιστοιχεί στην ιδιαιτερότητά τους από τους ενήλικες ή τους νέους. Το αίσθημα αυτό αναπτύχθηκε εν μέρει μόνο σε σχέση με τα αγόρια και συγκεκριμένα τα αγόρια των αστικών και αριστοκρατικών οικογενειών.⁴

Το μεγαλύτερο μέρος από τις απόψεις του Αριές έχει σήμερα ξεπεραστεί. Οι έρευνες που ακολούθησαν έδειξαν την ύπαρξη μιας θετικής εικόνας των παιδιών και πρόβαλλαν την τρυφερότητα και την παιδαγωγική φροντίδα των γονιών.⁵

Η Εκκλησία από τον 12^ο τουλάχιστον αιώνα ξεχώριζε την παιδική ηλικία. Οι ενήλικες μπορούσαν να εξομολογηθούν, να μεταλάβουν, να δώσουν όρκους, να παντρευτούν κ.α., κάτι που δεν μπορούσαν να κάνουν ή δεν χρειάζονταν να κάνουν τα παιδιά, μέχρι τη στιγμή που γίνονταν σεξουαλικά και πνευματικά ώριμα. Η αγγλική νομοθεσία ακολούθησε ανάλογη πορεία. Προστάτευε τα περιουσιακά δικαιώματα των ορφανών, έδινε τη συγκατάθεσή της για γάμο τους, όριζε την ηλικία

² Alexandre – Bidon and Lett 1999, 15.

³ Ο Φιλίπ Αριές στήριζε αυτές του τις απόψεις στο γεγονός ότι η μεσαιωνική τέχνη δεν απεικόνιζε παιδιά και όταν αυτό γίνονταν, τα παρουσίαζε ως ενήλικες. Βλ. “Changing Conceptions of Childhood”.

⁴ Αριές, 1990, 68, 98, 197.

⁵ Alexandre – Bidon and Lett, 1999, 16.

που μπορούσαν να εργαστούν και το φόρο που τους αναλογούσε.⁶ Ακόμα και η ιατρική των Μέσων Χρόνων αρχίζει να ειδικεύεται στην παιδική ηλικία, ενώ πολλά και σπουδαία ήταν τα εγχειρίδια που γράφηκαν για τα παιδιά, όπως «Το Βιβλίο Ευγένειας/ Καλών Τρόπων», (“Caxton’s Book of Courtesne”), που μιλά για τους σωστούς τρόπους συμπεριφοράς των μικρών.⁷

Αν και η παιδική ηλικία υπήρχε πραγματικά στους Μέσους Χρόνους, ωστόσο στην Αγγλία, όπως και σε άλλα μέρη, συνέχιζε να επικρατεί από πολλούς η αντίληψη ότι τα παιδιά δεν ήταν κάτι πολύ σημαντικό. Εξομοιώνονταν με τους χαζούς γέρους, τις επιπόλαιες γυναίκες και τους μεθυσμένους και γενικότερα βρίσκονταν στο κάτω μέρος της κλίμακας μέσα στην κοινωνία: «Ο άντρας δεν θα έπρεπε να έχει εμπιστοσύνη σε ένα σπασμένο σπαθί, σε ένα τρελό, ή σε ένα παιδί, ούτε στον οργισμένο ή τον μεθυσμένο». «Είναι τρελός όποιος δέχεται συμβουλή από παιδί», έλεγαν με γραφική γλώσσα η γνωστή επιφανής αγγλική οικογένεια των Πάστονς.⁸

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να πούμε ότι ο μεσαιωνικός κόσμος είχε αντιληφθεί την έννοια της παιδικής ηλικίας, διαφορετικά από ότι εμείς σήμερα και αντιμετώπιζε το παιδί όχι εχθρικά, αλλά απλά ως μια προσωπικότητα μη ολοκληρωμένη. Για το λόγο αυτό πριν κρίνουμε το καθετί, πρέπει να το τοποθετούμε στην εποχή του, στα δεδομένα και τις συνθήκες, οικονομικές, κοινωνικές, δημογραφικές που επικρατούσαν κάθε φορά.⁹

⁶ Orme, 2001, 7-8.

⁷ “Changing Conceptions of Childhood”.

Γενικότερα, η μεταστροφή της μεσαιωνικής κοινωνίας απέναντι στα παιδιά, φαίνεται ότι εκδηλώνεται αρχικά (12^{ος} αιώνας) με την ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για τη μόρφωση και την εκπαίδευσή τους και στη συνέχεια (14^{ος} αιώνας) με την ανησυχία της για την επιβίωση και την κατάσταση της υγείας τους. Βλ. Herlihy, 1995, 234.

⁸ Τάκερ, 1977, 257-259.

⁹ Herlihy, 1995, 219.

Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΓΓΛΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Από τον 11^ο ως τον 13^ο αιώνα, ο πληθυσμός της Δύσης αυξάνεται στο διπλάσιο σχεδόν αριθμό από τα επίπεδα του 7^{ου} αιώνα. Η κατάπαυση των βίαιων βαρβαρικών επιδρομών, η σταθερότητα των κυβερνήσεων και η ανακάλυψη νέων μεθόδων καλλιέργειας, εξασφάλιζαν καλύτερες συνθήκες για την επιβίωση και ανάπτυξη του πληθυσμού. Από τον δεύτερο μισό όμως του 14^{ου} αιώνα, η εμφάνιση του Μαύρου Θανάτου, η απουσία συνθηκών υγιεινής (π.χ. αποχετευτικό σύστημα), οι εχθροπραξίες και πλήθος άλλων παραγόντων, ρίχνει το ποσοστό σε επίπεδο τέτοιο, που δύσκολα θα μπορούσε να ανακτηθεί.¹⁰

Συγκεκριμένα για την Αγγλία, ο πληθυσμός της το 1086 υπολογίζονταν στους 1.100.000 κατοίκους. Την περίοδο πριν την εμφάνιση του Μαύρου Θανάτου τον 14^ο περίπου πια αιώνα, ο αριθμός αυτός έφτασε τα 3.700.000. Κατά τα επόμενα όμως τρία έτη (1348-1350), όταν έρχεται στο προσκήνιο η επιδημία της πανώλης, ο πληθυσμός μειώνεται σε ποσοστό 20%, φτάνοντας τα 2.200.000 το 1377 και τα 2.000.000 στο τέλος του αιώνα. Μόνο μετά το τέλος του 15^{ου} και στις αρχές του 16^{ου} αιώνα, ο αριθμός φτάνει τα 3.200.000.¹¹

Γενικότερα, τον 14^ο αιώνα, ξεκινά μια περίοδος κρίσης. Αστικές εξεγέρσεις και επαναστάσεις ξεσπούν σε διάφορα μέρη της Ευρώπης, τη στιγμή που αρχίζει η υποτίμηση του νομίσματος. Συμπτώματα κρίσης εκδηλώνονται και στους πιο ευαίσθητους τομείς της οικονομίας αποκαλύπτοντας το εύρος της στο πιο σημαντικό της τομέα, αυτό της γεωργίας. Το 1315-1317 μια σειρά από κακοκαιρίες επιφέρει κακές σοδιές, άνοδο των τιμών και γενικευμένη σιτοδεία. Η μείωση της φυσικής αντοχής, συνακόλουθη της έξαρσης του υποσιτισμού, φαίνεται ότι διαδραμάτισε ρόλο στις καταστροφές που από το 1348 και εξής, επέφερε η Μεγάλη Πανούκλα.¹² Η δημογραφική καμπύλη κάμπτεται βίαια, καθώς ένας μεγάλος αριθμός θανάτων

¹⁰ Dyer, 2002, 228, 269-270 & Russell, 1937, 503.

¹¹ Russell, 1945, 166-167.

¹² Le Goff, 1991, 153-156.

Πρόκειται για μια επιδημία που πρωτοεμφανίστηκε στην Κίνα και μεταφέρθηκε στη Γένοβα από τους ψύλλους που ζούσαν παρασιτικά στις ράχες των καφέ αρουραίων των караβιών. Ο θάνατος για τα θύματά της ήταν συνήθως αναπόφευκτος. Βλ. Nicholas, 2000, 574-576.

σημειώνεται τόσο στο Λονδίνο όσο και σε άλλα μέρη του βασιλείου, με θύματα κυρίως τα παιδιά.¹³

Κατά τη διάρκεια των Μέσων Χρόνων, η παιδική θνησιμότητα παρέμενε ιδιαίτερα υψηλή. Από το 11^ο-13^ο αιώνα, ο ρυθμός γεννήσεων υπολογίζεται στα 4,3%, ενώ στους τελευταίους χρόνους στα 3.9%. Από τα έξι παιδιά που θα γεννιόντουσαν κατά μέσο όρο σε μια μεσαιωνική οικογένεια, πιθανολογείται ότι ένα μονάχα θα έφτανε ως τα εξήντα του χρόνια .

Τα περισσότερα στοιχεία που διαθέτουμε για το μέγεθος της μεσαιωνικής οικογένειας, αφορούν τη βασιλική οικογένεια και αποτελούν συνήθως λογοτεχνικά μοτίβα. Ενενήντα έξι παιδιά απαριθμούνται κατά την περίοδο 1150-1540. Ωστόσο παρά την ιδιαίτερη φροντίδα που αυτά είχαν, δεν κατάφερναν να επιβιώσουν όλα. Και στις πλούσιες όμως οικογένειες δεν επιβίωναν περισσότερα από δύο με τρία παιδιά. Ο αριθμός αυτός είναι κατανοητό ότι μειώνονταν όσον αφορά στα φτωχά στρώματα.¹⁴

Αν και τα αγόρια υπερείχαν αριθμητικά από τα κορίτσια¹⁵, τα τελευταία είχαν το πλεονέκτημα να επιβιώνουν στις ασθένειες, καθώς ήταν οργανικά πιο ανθεκτικά.¹⁶ Τα αγόρια όμως είχαν καλύτερη φροντίδα, λόγω της κοινωνικής τους αξίας. Έτσι, καθώς τα αγόρια θηλάζονταν περισσότερο από τα κορίτσια (ως τα 2-3 έτη τα πρώτα και ως το πρώτο τα δεύτερα), είχαν λιγότερες πιθανότητες να προσβληθούν από μολύνσεις βακτηριδίων. Η ιδιαίτερη μεταχείρισή τους συνεχίζονταν και σε μεγαλύτερη ηλικία, όταν για παράδειγμα αρρώσταιναν, με το να κεντρίζουν όλο το ενδιαφέρον και την φροντίδα της μητέρας τους.¹⁷

Πέρα όμως από τις ασθένειες και τους πολέμους που στοίχιζαν τη ζωή σε ένα μεγάλο αριθμό παιδιών, αξίζει να σημειώσουμε ότι σημαντικοί δημογραφικοί παράγοντες αποτελούσαν τόσο η αγαμία των κληρικών, όσο και η αναβολή του γάμων έως ότου οι γυναίκες αποκαθίστανται επαγγελματικά, ή σε σχέση με τους αγρότες, έως ότου το ζευγάρι εξασφάλιζε τα μέσα για να αναθρέψει παιδιά. Ο γάμος όμως σε μεγάλη ηλικία ήταν κάτι που επηρέαζε τη γονιμότητα της γυναίκας και τη

¹³ Thrupp, 1989, 200-202.

¹⁴ Orme, 2001, 52-55.

¹⁵ Αξίζει να σημειώσουμε ότι τα κορίτσια τις περισσότερες φορές δεν περιλαμβάνονταν στις καταγραφές του πληθυσμού καθώς αποκρύπτονταν από τους γονείς τους για να αποφύγουν την φορολογία που τους αναλογούσε. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει για μια ακόμη φορά την πλημμελή μέριμνα της μεσαιωνικής κοινωνίας προς τα κορίτσια. Βλ. Herlihy, 1995, 224..

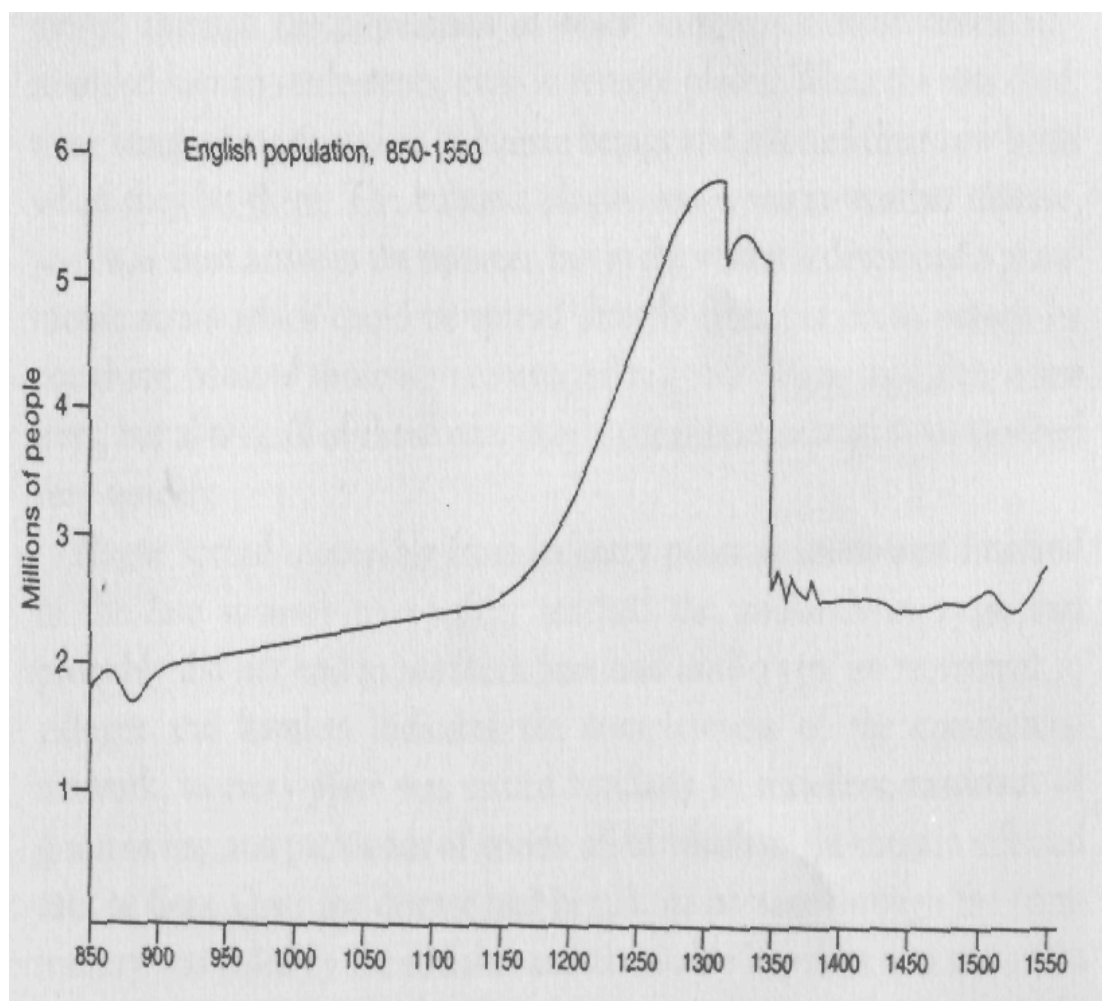
¹⁶ Για το λόγο αυτό και τον 13^ο αιώνα, οι γυναίκες υπερίσχυαν αριθμητικά. Βλ. Bullough & Campbell, 1980, 318.

¹⁷ Hanawalt, 1993, 58.

δυνατότητά της να αποκτήσει πολλούς απογόνους. Τέλος, μεγάλο ρόλο στη γονιμότητα μέσα και έξω από το γάμο, «έπαιξε» η χρήση αντισυλληπτικών μέτρων (βλ. αναλυτικότερα σε επόμενο κεφαλαίο).¹⁸

Ο αριθμός των παιδιών φαίνεται ότι αυξήθηκε σημαντικά μετά το Μαύρο Θάνατο, γεγονός που συνδέεται έμμεσα με την αύξηση των γάμων και των γεννήσεων¹⁹ και όχι με τη μείωση του ποσοστού θανάτου.²⁰

Στο σημείο αυτό παραθέτουμε έναν ενδεικτικό πίνακα για την εξέλιξη του πληθυσμού της Αγγλίας:

21

¹⁸ Russell, 507

Dyer, 2002, 157-158.

¹⁹ Hanawalt, 1977, 5.

²⁰ Green, 1971, 18.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι η έκθεση και η αφιέρωση παιδιών σε κάποιο μοναστήρι, όπως θα δούμε σε κεφάλαιο που ακολουθεί, είχε σημαντικά δημογραφικά οφέλη για τη μεσαιωνική κοινωνία. Βλ. Boswell, 1984, 30.

²¹ Dyer, 2002, 235.

Τον 10^ο αιώνα , μετά τους κλυδωνισμούς των εισβολών και τις καταστροφές που προκλήθηκαν από τις κλιματολογικές μεταβολές, μια νέα περίοδος ανάκαμψης αρχίζει για την Αγγλία. Μια από τις πρώτες συνέπειες υπήρξε η αύξηση του πληθυσμού, που όπως φαίνεται από 2.000.000 κατάφερε σχεδόν να τριπλασιαστεί και τον 14^ο αιώνα να φτάσει τα 6.000.000 κατοίκους. Από την εποχή αυτή όμως και ως το τέλος του Μεσαίωνα, τα πράγματα φαίνεται ότι αρχίζουν να παίρνουν μια φθίνουσα πορεία και έτσι τον 16^ο αιώνα φτάνουμε στους 2.500.000 περίπου κατοίκους.

ΟΙ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΣΥΛΛΗΨΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΤΡΩΣΗΣ

Πριν προχωρήσουμε αναλυτικότερα στα προβλήματα της παιδικής ηλικίας, στο κεφάλαιο αυτό αξίζει να δούμε καταρχάς πως αντιμετώπιζαν οι ενήλικοι το ενδεχόμενο μιας πιθανής εγκυμοσύνης και τον ερχομό ενός παιδιού.

Ο γάμος κατά την Εκκλησία, είχε ως μοναδικό στόχο την τεκνοποίηση. Αυτή μοναχά δικαιολογούσε τη σαρκική ένωση.²² Κάθε παρέκκλιση από τον σκοπό αυτό, εξαγρίωνε τη φύση των ανθρώπων και την αγάπη του Θεού και ακύρωνε το γάμο.²³ Μια γόνιμη λοιπόν οικογένεια, θεωρούνταν οικογένεια χριστιανική, ολοκληρωμένη και πιστή στις ευαγγελικές εντολές. Αντίθετα η στειρότητα ερμηνεύονταν ως σημάδι αμαρτίας και επέφερε στιγματισμό για την κοινωνία της Αγγλίας. Η αμηνόρροια των γυναικών λόγω της κακής διατροφής που προκαλούνταν από τους λιμούς της εποχής και γενικότερα το άγχος για τα καθημερινά προβλήματα, συντελούσαν στην στειρότητα τους.²⁴ Κατά τον Μεσαίωνα, επικρατούσε η αντίληψη ότι πολλά ποτά ή τρόφιμα, όπως πράσα, καρότα, σπαράγγια για τον άνδρα και μανδραγόρα για τη γυναίκα, επηρέαζαν ευνοϊκά τη γονιμότητα. Μάλιστα σε διάφορους τόπους, όπως βρύσες ή ανάβρες πέτρες, τελούνταν ιεροτελεστίες για να λυθούν μάγια κατά της στειρότητας. Υπεύθυνη βέβαια, τουλάχιστον κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα, θεωρούνταν η γυναίκα.²⁵

Αν και η κύρια λοιπόν υποχρέωση της γυναίκας των Μέσων Χρόνων ήταν να αποδώσει απογόνους προκειμένου έτσι να εξιλεωθεί από την αμαρτία και να κερδίσει την σωτηρία, υπήρχαν και γυναίκες που δεν ήταν αφοσιωμένες μητέρες ή ακόμα χειρότερα, κάποιες που δεν ήθελαν να αποκτήσουν καθόλου παιδιά. Οι τελευταίες κατέφευγαν στην χρήση αμβλωτικών φαρμάκων, σπερματοτοξικών ουσιών ή μαγικών φυλακτών, για να επιτύχουν το στόχο τους. Φαίνεται ότι η

²² Alexandre –Bidon and Lett, 1999, 28.

²³ Riddle, 1992, 142.

Ωστόσο εντύπωση μας προκαλεί η περίπτωση του επισκόπου Πέκοκ που έμμεσα αποδέχονταν την αντισύλληψη, αφού αν και τόνιζε ότι η συνεύρεση ενός ζευγαριού πρέπει να έχει ως μοναδικό της σκοπό την απόκτηση απογόνων, η αποφυγή αυτού του σκοπού δεν αποδοκιμάζονταν. Βλ. Thrupp, 1989, 197

²⁴ Finucane, 1977, 105.

Jordan, 1996, 123.

²⁵ Alexandre –Bidon and Lett, 1999, 31-32.

εγκυμοσύνη, η γέννα και όλες οι σχετικές με αυτές γνώσεις και πρακτικές, αποτελούσαν αποκλειστικά γυναικεία υπόθεση.²⁶

Αναλυτικότερα και όσον αφορά στην *πρακτική της αντισύλληψης*, από τις πληροφορίες που διαθέτουμε, συνάγουμε ότι στον πρώιμο Μεσαίωνα οι γνώσεις για αυτήν ήταν ανακριβείς και επομένως αναποτελεσματικές. Έτσι ελάχιστα ζευγάρια προέβαιναν σε αυτή την πρακτική. Τα πράγματα όμως φαίνεται ότι άλλαξαν με το πέρασμα των χρόνων. Από το 12^ο αιώνα η αντισύλληψη άρχισε να διαδίδεται.²⁷ Μέσω των αραβικών κυρίως και όχι τόσο των ελληνικών και των λατινικών εγχειριδίων, η δυτική Ευρώπη άρχισε να μαθαίνει καλύτερα την αρχαία ιατρική. Οι Άραβες άλλωστε, είχαν καλύτερη και ανώτερη γνώση γύρω από τον έλεγχο των γεννήσεων, καθώς η κοινωνία τους δεν αποσιωπούσε για το θέμα αυτό.²⁸ Είναι πολύ πιθανό οι μέθοδοι αντισύλληψης να γίνονταν γνωστές και μέσω της προφορικής παράδοσης, συνήθως από μάνα σε κόρη ή από τα επικριτικά για αυτές κηρύγματα των ιερέων.²⁹ Ενδεικτικά λοιπόν αναφέρουμε τη χρήση ουσιών από φυτά που τοποθετούνταν στη μήτρα της γυναίκας πριν ή μετά τη σεξουαλική επαφή, γυμναστικές ασκήσεις και αλοιφές που επαλείφονταν στα γεννητικά όργανα του ανδρός.³⁰

Μετά το Μαύρο Θάνατο, παρά την βελτίωση των συνθηκών ζωής, το μέγεθος του νοικοκυριού και ο πληθυσμός της μεσαιωνικής Αγγλίας, παρέμειναν σε πολύ χαμηλό επίπεδο. Κάποιοι λοιπόν μελετητές απέδωσαν την κατάσταση αυτή όχι τόσο στις εκδηλώσεις της πανούκλας και άλλων ασθενειών, όσο στην πρακτική έλεγχο των γεννήσεων.³¹ Κατά τον Νόοναν όμως, η πρακτική αυτή δεν φαίνεται ότι αποτελούσε δημογραφική απειλή. Η εφαρμογή της αφορούσε συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων, που κατά την άποψή του αποτελούσαν μειονότητα.³²

Συγκεκριμένα, κατά τον θεολόγο Θωμά του Τσόμπχαμ (1160-1233), οι γυναίκες που προέβαιναν σε πρακτικές αντισύλληψης είτε εμπλέκονταν σε παράνομες σχέσεις και δεν ήθελαν να αποκτήσουν κάποιο νόθο παιδί, είτε απλά ήθελαν να αποφύγουν τον πόνο της γέννας. Άλλα πάλι εγχειρίδια του 14^{ου} αιώνα, συνδέουν την μέθοδο της διακεκομμένης συνουσίας με την φτώχεια ή την πρόθεση της

²⁶ Butler, 2005, 121, 288-289.

²⁷ Alexandre –Bidon and Lett, 1999, 39.

²⁸ Riddle, 1992, 129-130.

²⁹ Biller, 1982, 19.

³⁰ Shahar, 2003, 120.

³¹ Hanawalt, 1986, 100.

³² Shahar, 2003, 121.

γυναίκας να αποφύγει την εγκυμοσύνη για να διατηρήσει την ομορφιά της. Το επάγγελμα της πόρνης βέβαια επέβαλλε την εφαρμογή αντισυλληπτικών μέτρων.³³

Καθώς όμως την εποχή εκείνη η πλειοψηφία των αντρών και των γυναικών δεν κατάφερναν να ελέγχουν τις γεννήσεις με τρόπο αποτελεσματικό, η άσκηση βίας σε μια έγκυο με σκοπό την αποβολή του εμβρύου, αποτελούσε τη μόνη λύση για τους συζύγους που αμφέβαλλαν για την πατρότητα του παιδιού ή δυσανασχετούσαν για τα οικονομικά βάρη που ο ερχομός του θα επέφερε.³⁴ Αναμφίβολα όμως, υπήρχαν και περιπτώσεις ηθελημένης αποβολής από την ίδια την έγκυο χωρίς τη χρήση βίας, αλλά με την εφαρμογή μιας μεγάλης ποικιλίας μεθόδων που κυμαίνονταν από την υπερβολική άσκηση και τα μπάνια ως τα δυνατά άλματα.

Στην Αγγλία των Μέσων Χρόνων, η επίθεση έναντι εγκύου που μπορούσε να προκαλέσει αποβολή, θεωρούνταν ανθρωποκτονία, κακούργημα που μόνο ο θάνατος μπορούσε να εξαγνίσει. Το παρακάτω απόσπασμα από το έργο του Μπράκτον «Νόμοι και Έθιμα της Αγγλίας» κατά την βασιλεία του Εδουάρδου III (1271-1307), επιβεβαιώνει τα παραπάνω:

«...Εάν κάποιος χτυπήσει μια έγκυο γυναίκα ή της δώσει δηλητήριο προκειμένου να αποβάλει, εάν το έμβryo είναι ήδη σχηματισμένο ή κινείται, κυρίως αν κινείται, τότε αυτός διαπράττει ανθρωποκτονία.»

[Henry de Bracton, *De Legibus et Consuetudinibus Angliae*]³⁵

Και η *άμβλωση*, όπως και η αντισύλληψη, ήταν γνωστή τόσο στους ρωμαϊκούς όσο και στους Μέσους Χρόνους. Κατά την χριστιανική πίστη αποτελούσε έκφραση απροθυμίας του ανθρώπου να θυσιαστεί για Τον Θεό και τον γείτονά του. Διακρίνονταν σε έκτρωση του εμβρύου μικρότερου (δεν είχε ακόμα ψυχή) και μεγαλύτερου των 40 ημερών (είχε ψυχή γι' αυτό και η αφαίρεσή του θεωρούνταν φόνος). Και στις δύο πάντως περιπτώσεις η τιμωρία συνίστατο σε πολλά χρόνια μετάνοιας.³⁶

³³ Biller, 1982, 16, 18.

³⁴ Ενδεικτικά αναφέρουμε τις περιπτώσεις του Τζον Γρεν που το 1487 κατηγορήθηκε για το ξυλοδαρμό της εγκύου συζύγου του, του Τόμας Ντένεχαμ που το 1471 επέβαλε στην γυναίκα του δουλειές που θα οδηγούσαν στην αποβολή του εμβρύου που κuoφορούσε και του Τζόρτζ Χέμερι που το 1493 δηλητηρίασε την έγκυο γυναίκα του. Βλ. Helmholtz, 1974-75, 380-381.

³⁵ Butler, 2005, 9, 11-12, 15, 22-23,

³⁶ Shahar, 2003, 123-124.

Βότανα, όπως σπόροι φτέρης, φύλλα ιτιάς, αλόη, μαϊντανός, μάραθος κ.α., θεωρούνταν ότι συνέβαλαν στην αποβολή μιας εγκύου.³⁷ Γενικότερα, κάθε γυναίκα μπορούσε να προμηθευτεί τα βότανα αυτά από το ίδιο της τον κήπο. Τα πιο αποτελεσματικά και επικίνδυνα συνάμα, θεωρούνταν ο απήγανος και ο κέδρος.³⁸ Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα για τις λίστες φαρμάκων που παρέχονταν σε ιατρικά εγχειρίδια και μπορούσε να πάρει μια έγκυος προκειμένου να αποβάλει:

«..Στις 12 Δεκεμβρίου 1503, η Ιωάννα Γίνσπερ από το Μπάσφορντ, έγκυος, πήρε διάφορες δηλητηριώδεις και επικίνδυνες ουσίες για να αποβάλει. Από τις ουσίες όμως αυτές δηλητηριάστηκε και πέθανε τόσο το παιδί που είχε στη μήτρα της, όσο και η ίδια...»

[Calendar of Nottinghamshire Coroner's Inquests, 1485-1558, ed. R.F.Hunniset, Thoroton Society Records Series 25 (1969), 8] ³⁹

Τα αρχεία που μας σώζονται και αναφέρονται σε περιπτώσεις έκτρωσης είναι ελάχιστα και αφορούν κυρίως αποτυχημένες απόπειρες έκτρωσης. Ακόμα όμως και αν συνέβαιναν σε μεγάλη κλίμακα, ήταν πολύ δύσκολο να αποδειχτούν. Ο θύτης συχνά έχει κάποιους συνεργούς που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τον βοηθούσαν να απαλλαγεί από το ανεπιθύμητο έμβρυο.⁴⁰ Οι ποινές που επιβάλλονταν στις περιπτώσεις άμβλωσης, αν και αυστηρές, τροποποιούνταν από δύο κριτήρια: τις συνθήκες σύλληψης (όπως η φτώχεια και η πορνεία) και την ηλικία του εμβρύου. Η αυστηρότητα μεγαλώνει όταν το παιδί είναι εφοδιασμένο με ψυχή.⁴¹

Συμπερασματικά, αν και οι άνθρωποι του Μεσαίωνα γνώριζαν αρκετά για την αντισύλληψη και την άμβλωση και ανακάλυψαν ακόμα περισσότερα, αυτό που αξίζει να σημειωθεί την εποχή αυτή είναι ο ρόλος της Εκκλησίας και του κοσμικού νόμου απέναντι στη σεξουαλική συμπεριφορά και τον έλεγχο των γεννήσεων.⁴²

Ο Νόοναν στο έργο του αναφέρει ότι από τις ομολογίες των ανθρώπων της εποχής, συνάγεται ότι οι γυναίκες, και κάποιες φορές και οι άνδρες, έτειναν να ελέγχουν την γονιμότητά τους. Ο ιερέας ρωτούσε τους πιστούς αν είχαν

³⁷ Hanawalt, 1986, 101

³⁸ Van de Walle, 1999, 125.

³⁹ Hanawalt, 1986, 101.

⁴⁰ Van de Walle, 1999, 124.

⁴¹ Alexandre –Bidon and Lett, 1999, 40-41.

χρησιμοποιήσει κάποιο μέσο για να μην αποκτήσουν παιδιά και αν η απάντηση ήταν θετική, τότε επέβαλε μετάνοια 40 ημερών. Το μέγεθος βέβαια της τιμωρίας όπως προαναφέραμε, εξαρτιόνταν κυρίως από το κίνητρο:

«...Κάνει μεγάλη διαφορά το αν είναι πολύ φτωχή γυναίκα και έπραξε έτσι λόγω της δυσκολίας της να το αναθρέψει ή αν το έκανε για να συγκαλύψει το έγκλημα της μοιχείας...»

[Burchard, Decretum, 19] ⁴³

Γενικότερα, οι Καθολική Εκκλησία θεωρούσε την άμβλωση, όπως και την αντισύλληψη, μεγάλη αμαρτία,⁴⁴ δείγμα ασύδοτης επιθυμίας, ισάξια με το φόνο και τη μαγεία, που δεν έπρεπε να διαπραχθεί ακόμα και αν κινδύνευε η ζωή της μητέρας.⁴⁵ Ακόμα και η αιμομιξία μπροστά στις πρακτικές αυτές, θεωρούνταν μικρότερη αμαρτία και καταδικάζονταν λιγότερο.

Η κοσμική εξουσία συμμερίζεται τη στάση της Εκκλησίας. Ενώ στους αρχαίους και πρώιμους μεσαιωνικούς χρόνους οι γονείς που προέβαιναν σε αντισυλληπτικά μέτρα προστατεύονταν από το νόμο, στους μέσους και ύστερους οι πράξεις τους ισοδυναμούσαν με φόνο. Τη στιγμή όμως που η Εκκλησία διακήρυττε τα παραπάνω, οι τροβαδούροι και οι λυρικοί ποιητές της εποχής περιφρονούσαν την αγνότητα και ενέκριναν τις προγαμιαίες και εξωσυζυγικές σχέσεις.⁴⁶

Συνοψίζοντας τα όσα προαναφέρθηκαν, μπορούμε να σιγουριά να πούμε ότι η γνώση αντισυλληπτικών και αμβλωτικών μέσων, ήταν αρκετά διαδεδομένη στη Δύση, χωρίς ωστόσο να επιφέρει σημαντική δημογραφική αλλαγή.⁴⁷ Αν και υπάρχει η αντίθετη άποψη εκείνων που στηρίζονται στην απουσία αντισυλληπτικών φαρμάκων στις λίστες των φαρμακοποιών, στην μη αναφορά τους σε λογοτεχνικά έργα που αποδοκιμάζουν τις αμαρτίες των ανθρώπων, στην επιείκεια των αρχών

⁴³ Riddle, 1992, 109, 111.

⁴⁵ Shahar, 2003, 121,124.

Για τους ανθρώπους της εποχής, η εγκυμοσύνη ήταν κάτι πολύ δύσκολο να διαγνωστεί και να διακοπεί από το πρώτο κιόλας στάδιο. Επομένως οι προσπάθειες άμβλωσης αποδεικνύονταν συχνά θανατηφόρες για τη μητέρα, ιδίως για τις πόρνες και τις χήρες που κατέφευγαν στα πιο δραστικά μέσα για να απαλλαγούν από ένα παιδί που προέκυπτε συνήθως από κάποιο βιασμό. Βλ. Opitz, 1992, 290 και Van de Walle, 1999, 128.

Ας μη παραβλέπουμε άλλωστε το γεγονός ότι αν και η επιβίωση των παιδιών ενδιέφερε ολόκληρη την κοινωνία, η ζωή της μητέρας ήταν πρώτιστης σημασίας. Βλ. Stortz, 1996, 105.

⁴⁶ Hanawalt, 1986, 100 140-141.

⁴⁷ Van de Walle, 1999, 128.

απέναντι στο φαινόμενο αυτό και στο μεγάλο αριθμό νόθων, ωστόσο δεν πρέπει να λησμονούμε το γεγονός ότι οι όποιες πληροφορίες διαθέτουμε για το ζήτημα που μας απασχολεί, προέρχονται κυρίως από ομολογίες των πιστών. Καθώς λίγοι παραδέχονταν μια τέτοια πράξη, κατανοούμε πόσο δύσκολο ήταν να υπολογιστεί ο αριθμός εκείνων που κατέφευγαν στις παραπάνω πρακτικές.⁴⁸

⁴⁸ Shahaar, 2003, 121-122.

ΘΕΣΜΟΘΕΤΗΜΕΝΕΣ ΚΑΙ ΜΗ ΜΟΡΦΕΣ ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗΣ

...Πόσα πολλά μωρά που έρχονται στη ζωή χωρίς τη θέληση της μητέρα τους, κλυδωνίζονται στα χέρια της τύχης! Κοίτα στα νοσοκομεία! Πόσα περισσότερα πεθαίνουν πριν δοκιμάσουν το γάλα της μητέρα τους; Πόσα εγκαταλείπονται στα δάση, πόσα στα κτήνη και στα πουλιά; Τόση καταστροφή με τόσους τρόπους για όλα τα πράγματα, ενώ η αμαρτία (της μητέρας) ακολουθεί τις επιθυμίες της σάρκας...

[Opere di Giovanni Boccaccio, ed. Cesare Segre, Milan 1966, 1212]

Μια από τις αρχαιότερες πρακτικές που επικρατούσε καθ' όλη τη διάρκεια των Μέσων Χρόνων, υπήρξε η έκθεση των βρεφών. Εκκλησιαστικές σύνοδοι, ομολογίες, κηρύγματα και κοσμικοί κανόνες κάνουν συχνές αναφορές σε πράξεις τέτοιας φύσεως. Αν πιστέψουμε μάλιστα τα λεγόμενα των ιεροκηρύκων του 15^{ου} αιώνα, «τα ποτάμια και οι αποχετεύσεις αντηχούσαν από το κλάμα των εγκαταλελειμμένων βρεφών».⁴⁹

Ο όρος εγκατάλειψη αναφέρεται στην εκούσια αποποίηση της φροντίδας των παιδιών από τους φυσικούς γονείς ή κηδεμόνες τους, είτε με τη μορφή εγκατάλειψής τους σε κάποιο μέρος, είτε με την μορφή πώλησης ή νόμιμης παράδοσής τους στην εξουσία κάποιου άλλου προσώπου ή ιδρύματος.

Ήδη από τον 5^ο-10^ο αιώνα, η εγκατάλειψη αποτελούσε στη Δύση ένα σύννηθες φαινόμενο, που υπαγορεύονταν από τις συνθήκες της εποχής. Πολιτικά η κατάσταση ήταν ασταθής, οικονομικά οι εμπορικές δραστηριότητες και η παραγωγή είχαν σημειώσει μεγάλη κάμψη, τη στιγμή που πολλά αστικά κέντρα παρήκμαζαν. Η πανούκλα του 6^{ου} αιώνα, ήρθε να αποτελειώσει το πληθυσμό, που είχε ήδη μειωθεί από τους πολέμους, τη φτώχεια και το κοινωνικό χάος που ήδη επικρατούσε, και να φτάσει τον 7^ο και 8^ο αιώνα, στο μισό από ότι ήταν.⁵⁰

Η εγκατάλειψη αποτελούσε την έσχατη λύση για τις φτωχές οικογένειες.⁵¹ Αν και σχεδόν το 1/3 των νηπίων πέθαινε, οι γονείς έπρεπε να θρέψουν περισσότερα στόματα από αυτά που μπορούσαν, ακόμα και σε ιδανικές οικονομικές συνθήκες. Αν

⁴⁹ Herlihy, 1995, 225.

⁵⁰ Boswell, 1993, 24. 199.

⁵¹ Opitz, 1992, 292.

και η φτώχεια αποτελούσε την κυριότερη αιτία, δεν υποδηλώνεται συχνά και αυτό γιατί γενικότερα οι φτωχοί αναφέρονταν σπάνια. Εξαίρεση αποτελεί η περίπτωση ενός ζευγαριού στο Μπρίστολ που κατηγορήσε κάποιο συγγενή του για την απαγωγή των παιδιών του. Αν και αποκαλύφθηκε ότι οι ίδιοι οι γονείς τα είχαν εγκαταλείψει, αθωώθηκαν με τη δικαιολογία ότι ωθήθηκαν στην πράξη αυτή λόγω της άθλιας οικονομικής κατάστασης που βρίσκονταν

Άλλο κίνητρο αποτελούσε η ελπίδα που έτρεφαν οι γονείς που ήταν δούλοι, ότι αν εγκατέλειπαν κάπου τα παιδιά τους, θα κόβονταν οι δεσμοί με τους ιδιοκτήτες ή τα αφεντικά τους και έτσι αυτά θα ζούσαν ελεύθερα. Επίσης, η περίπτωση πολλαπλών γεννήσεων, η δυσμορφία, ή κάποια ασθένεια των παιδιών, αποτελούσαν σημαντικές ακόμα αιτίες.⁵² Σχετικά τώρα με τα δύο τελευταία, τη δυσμορφία και την αρρώστια, αξίζει να σημειώσουμε την αντίληψη που έτρεφαν οι άνθρωποι του Μεσαίωνα για αυτά τα παιδιά. Πίστευαν λοιπόν ότι ο σατανάς είχε αντικαταστήσει το υγιές και όμορφο παιδί τους με ένα άλλο άρρωστο και κλαψιάρικο. Για το λόγο αυτό οι γονείς βασάνιζαν ένα τέτοιο παιδί μέχρι να κλάψει ή να ουρλιάξει⁵³ ή διαφορετικά το εγκατέλειπαν σε ένα απόμερο σημείο (στο πέραςμα συνήθως δρόμων ή στη συμβολή ποταμών, τριών ή τεσσάρων στον αριθμό), με την ελπίδα ότι όταν γύριζαν θα έβρισκαν το σωστό παιδί. Αυτός βέβαια ο τρόπος μεταχείρισής τους, τα οδηγούσε συχνά στο θάνατο.⁵⁴

⁵² Boswell, 1993, 13, 335-338.

Η απόκλιση του παιδιού από το κανονικό, όπως και οι πολλαπλές γεννήσεις, θεωρούνταν θεϊκή τιμωρία των γονιών για κάποια αμαρτία που είχαν διαπράξει (π.χ. λόγω των πολλών σεξουαλικών σχέσεων που διατηρούσαν). Βλ. Alexandre-Bidon and Lett, 1999, 33, 34.

⁵³ Μνημονεύονται περιπτώσεις που οι γονείς το έβαζαν κοντά στη φωτιά με την πεποίθηση ότι θα εξαφανίζονταν από την καμινάδα ή έως ότου ουρλιάξει. Για την τελευταία περίπτωση, αυτό σήμαινε αυτόματα ότι παιδί του διαβόλου είχε αντικατασταθεί από το αληθινό. Βλ. Kellum, 1973-74, 379.

⁵⁴ Mays, 2000, 185.

Παραμορφωμένα παιδιά.

Χαρακτηριστική είναι η εικόνα που παραθέτουμε. Στο πάνω σημείο της απεικονίζονται παιδιά με αυτιά τόσο μακριά που φτάνουν ως τα πόδια τους, ενώ στη δεύτερη το παιδί μοιάζει με πίθηκο. Και οι δύο αυτές περιπτώσεις θεωρούνταν αποτέλεσμα της κακής διατροφής της εγκύου, της σύλληψης του βρέφους σε λάθος εποχή ή με κάποια κακή στάση. Πολλοί γονείς τέτοιων παιδιών τα εγκατέλειπαν νιώθοντας ντροπή για την εμφάνισή τους..

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, τα μέτρα αντισύλληψης κατά τον Μεσαίωνα αν και γνωστά, δεν αποδεικνύονταν πάντα αποτελεσματικά. Οι γονείς που δεν μπορούσαν να επιτύχουν μία έκτρωση, μπορούσαν να απαλλαγούν από το παιδί τους εκθέτοντάς το κάπου, όπου είτε θα πέθαινε από την πείνα, το κρύο ή από ζώα που θα το κατασπάραζαν, είτε θα βρισκόταν από κάποιον που θα το μεγάλωνε ως δικό του παιδί ή ως σκλάβο.

Τα παιδιά ίσως εγκαταλείπονταν και για να περιοριστεί ο αριθμός των κληρονόμων, όσον αφορά κυρίως στις μεσαιές και υψηλές τάξεις. Βέβαια υπήρχαν και περιπτώσεις που οι γονείς προέβαιναν σε μια τέτοια πράξη απλά από αδιαφορία ή γιατί έμπαιναν σε κάποιο μοναστήρι, (διαδεδομένη κίνηση για τους νέους του 11^{ου}

και 12^{οο} αιώνα) ή επειδή έπρεπε να ακολουθήσουν κάποιο προσκύνημα ή σταυροφορία.⁵⁵ Πέρα όμως από τους παραπάνω λόγους, η έκθεση φαίνεται ότι αποτελούσε την καλύτερη λύση για τις πόρνες και τις ανύπαντρες γυναίκες της εποχής που ήθελαν να κρύψουν τις μη νόμιμες γεννήσεις,⁵⁶ αλλά και για τους ιερείς που αναγκάζονταν να καταφύγουν σε αυτή την πρακτική, καθώς ο γάμος ήταν κάτι που απαγορεύονταν για αυτούς.⁵⁷ Ακόμα, μνημονεύονται και περιπτώσεις που κάποιοι σύζυγοι αμφισβητούσαν την πατρότητα των παιδιών τους. Τέτοια ήταν η περίπτωση μιας γυναίκας στο Γιλτσάιρ το 1281, που αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το παιδί της επειδή δεν το δεχόταν ο άντρας της. Το αποτέλεσμα ήταν το παιδί να πεθάνει.⁵⁸

Λογοτεχνικά κείμενα κάνουν λόγο και για βασιλικές οικογένειες που εγκατέλειπαν τα παιδιά τους, όπως την περίπτωση μιας βασίλισσας που ανταλλάσσει τα δίδυμα της που ήταν άσχημα με αυτά της υπηρέτριας της. Τραγική ειρωνεία, τα όμορφα εξελίσσονται σε άσχημα και τα άσχημα σε όμορφα παιδιά. Ένας άλλος βασιλιάς ρίχνει τα παιδιά της γυναίκας του από προηγούμενο γάμο στη θάλασσα, ενώ σε μια άλλη περίπτωση, προειδοποιεί τη γυναίκα του να ξεφορτωθεί κάθε παιδί που θα γεννιόνταν κατά την απουσία του.⁵⁹ Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από ένα αγγλοσαξονικό αίνιγμα που περιγράφει την διάσωση ενός έκθετου παιδιού βασιλικής καταγωγής, που βρέθηκε σε ένα καράβι.:

«Εμένα κείνες τις μέρες ο πατέρας και η μητέρα μου
με εγκατέλειψαν σχεδόν νεκρό...
...Και αργότερα μια ευσεβής γυναίκα
με τύλιξε με ρούχα, με φρόντισε και με περίθαλψε,
...τόσο γλυκά όσο έκανε και με τα δικά της παιδιά,
μέχρι...που με την φροντίδα της
έγινα πολύ αγαπητός ανάμεσα σε αυτούς
που δεν ήταν συγγενείς μου...».

[A Choice of Anglo-Saxon Verse, ed. and trans. Richard Hamer (London 1970), 98-99] ⁶⁰

⁵⁵ Boswell, 1993, 43, 256, 301, 341 και εικ.13.

⁵⁶ Orme, 2001, 96.

⁵⁷ Boswell, 1993, 341.

⁵⁸ Kellum, 1973-74, 378.

⁵⁹ Orme, 2001, 389.

⁶⁰ Boswell, 1993, 215.

Οι περισσότερες περιπτώσεις εγκατάλειψης που σώζονται, είναι στην πραγματικότητα πωλήσεις. Αν πρέπει να πιστέψουμε τον Γεράλδο Καμπρανσίς (1146-1223), οι Άγγλοι το 12^ο αιώνα πουλούσαν τα παιδιά τους στους Ιρλανδούς για σκλάβους και η εισβολή των Νορμανδών ήταν μια τιμωρία που έστειλε ο Θεός για αυτό το δουλεμπόριο.⁶¹ Μια ιρλανδική σύνοδος που έγινε λίγο αργότερα, χαρακτήρισε το γεγονός ως «συνηθισμένη κακία» των Άγγλων. Η πώληση παιδιών από Άγγλους στην αγορά της Ρώμης, επιβεβαιώνεται κατά την εποχή του πάπα Γρηγορίου Ζ' (1073-1085). Ο Αρχιεπίσκοπος του Καντέρμπουρυ μάλιστα, λέγεται όμως ότι αγόρασε ένα πεντάχρονο παιδί έναντι μιας μικρής αμοιβής. Γενικότερα, αν και με βάση του εκκλησιαστικούς κανόνες τα παιδιά των χριστιανών δεν μπορούσαν να πουληθούν ως δούλοι, οι φτωχοί ήταν κατεξοχήν εκείνοι που κατέφευγαν σε αυτό την πρακτική, προς όφελος της υπόλοιπης οικογένειας.

«...όταν ήταν μόλις δύο ημερών, το παιδί, ένα αγόρι,
παραδόθηκε σε μια σατανική συναλλαγή και απαίσια απάτη, πουλήθηκε
ενώ ήταν ακόμα μικρό και αποσπάρθηκε από τα χέρια των
γονιών του, από αυτόν που ήξερε τι ήταν απάτη και τέχνασμα.....
Και αυτοί όπως έπρεπε, δημόσια το έκαναν χριστιανό,
το ξαναβάφτισαν, ενάντια στους εκκλησιαστικούς κανόνες...»
[The Rolls and Register of Bishop Oliver Sutton, 1980-1299, ed. Rosalind Hill, 5
(Hereford, 1965) (Lincoln Record Society, 60), 126-128].⁶²

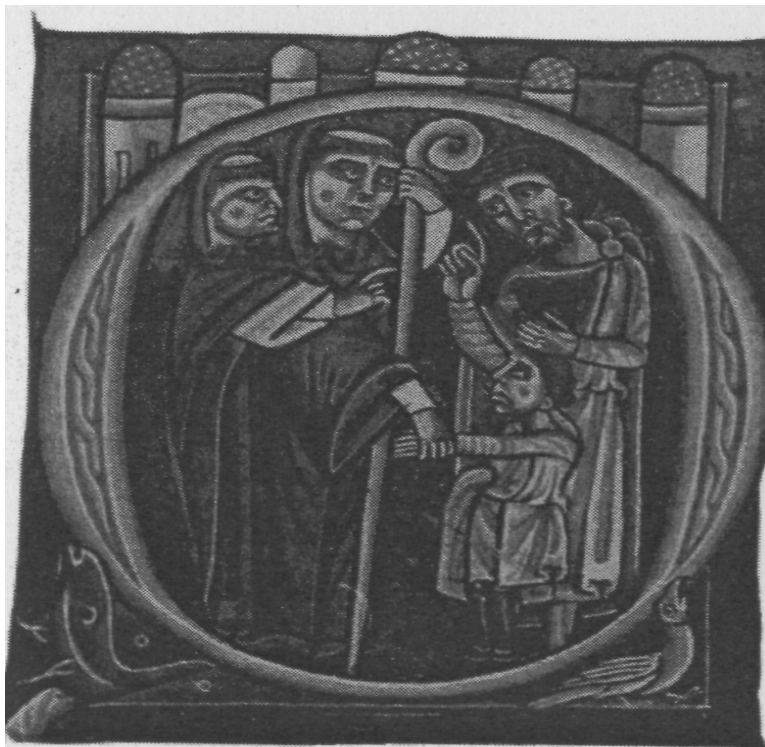
Μια άλλη μέθοδος εγκατάλειψης ήταν η χρήση των παιδιών ως ομήρων. Στο Μεσαίωνα είχε γίνει έθιμο να δίνουν σαν όμηρους μικρά παιδιά για την εγγύηση μιας συμφωνίας κατά την οποία τα βασάνιζαν, αν οι γονείς τους έδειχναν κάποια απιστία. Όταν για παράδειγμα, κάποιος γαμπρός μιας νόθας κόρης του βασιλιά Ερρίκου I (1100-1135) έβγαλε τα μάτια του γιου ενός δασκάλου του, πήρε την εντολή να κάνει το ίδιο και στην κόρη του. Κατά τον ίδιο τρόπο ο Ιωάννης Μάρσαλ (1147-1219) έδωσε το γιο του στο βασιλιά Στήφεν (βασιλιάς της Αγγλίας την κατά την περίοδο 1135-1154), λέγοντάς του ότι ελάχιστα τον ένοιαζε αν ο γιος του απαγονίζονταν, γιατί είχε σφυριά και αμόνι για να φτιάξει καλύτερους γιους.⁶³

⁶¹ Ντεμώζ, 1977, 64.

⁶² Boswell, 2001, 215-216, 256, 281-282, 336.

⁶³ Ντεμώζ, 1977, 64.

Μεγάλη εξέλιξη στην ιστορία της έκθεσης των παιδιών στη Δύση, αποτέλεσε και η αφιέρωση των παιδιών σε κάποιο μοναστήρι. Πρόκειται για την πιο ανθρώπινη και αποδεκτή μορφή εγκατάλειψης, που υπόσχονταν στους γονείς ότι τα παιδιά τους δεν θα κινδύνευαν να κατασπαραχτούν από ζώα, να γίνουν δούλοι ή να εμπλακούν σε αιμομικτικές σχέσεις, αλλά θα μεγάλωναν με ασφάλεια χωρίς να στερούνται στέγης, τροφής και ένδυσης. Η «τοποθέτηση» των παιδιών στην εκκλησία, ήταν μια συνήθης στρατηγική για την κοινωνική άνοδο των μελών φτωχότερων οικογενειών. Τα παιδιά γίνονταν μέλος μιας καλά οργανωμένης εργατικής δύναμης που συνέβαλε αισθητά στην οικονομική, πολιτική και πολιτισμική ευημερία της περιοχής τους. Συνάμα, μπορούσαν να καταλάβουν θέσεις και να καρπωθούν ευκαιρίες που δεν μπορούσαν να τους δοθούν υπό άλλες συνθήκες. Το σημαντικότερο όμως που πίστευαν ότι κέρδιζαν ήταν η αιώνια σωτηρία. Η διαφορά της αφιέρωσης από την έκθεση ήταν ότι η πρώτη αν και απαιτούσε κάποια συνεισφορά για την αποδοχή του παιδιού στο μοναστήρι είχε αιώνιες αποδοχές, ενώ η δεύτερη προσωρινά οφέλη.⁶⁴ Ωστόσο, ενώ ένας μεγάλος αριθμός έκθετων τύχαινε ίσης αν όχι καλύτερης μεταχείρισης, τα παιδιά που κατέληγαν σε κάποια μονή στερούνταν αυτονομίας και ελευθερίας κινήσεων.⁶⁵

Το τάξιμο: ένας πατέρας προσφέρει στο μοναστήρι ένα από τα παιδιά του και ένα χρηματικό ποσό για τη συντήρησή του.

[Διάταγμα του Γρατιανού, τέλος 12^{ου} αιώνα]⁶⁶

⁶⁴ Boswell, 1993, 224, 236-242, 255.

⁶⁵ Boswell, 1984, 26.

⁶⁶ Alexandre– Bidon and Lett, 1999, εικ. 2.

Άλλη περίπτωση που τα παιδιά δε μεγάλωναν με τους βιολογικούς τους γονείς, ήταν αυτή της απόδοσής τους σε άλλη οικογένεια. Κοινό για όλες τις τάξεις των Ουαλλών, των Αγγλοσαξόνων και των Σκανδιναβών, ήταν το έθιμο σύμφωνα με το οποίο το νήπιο στέλνονταν να ανατραφεί σε μια άλλη οικογένεια ως τα 17 του χρόνια (μια μορφή υιοθεσίας). Οι Άγγλοι έστελναν τα παιδιά τους σε ιρλανδικές οικογένειες κατά το Μεσαίωνα. Στην ουσία πρόκειται για μια παραλλαγή της πρακτικής να στέλνονται τα παιδιά σε άλλα σπίτια ως μαθητευόμενοι, υπηρέτες κ.α.⁶⁷ Οι θετοί γονείς, που μπορεί να μην ήταν πάντα δύο, έδειχναν ιδιαίτερη φροντίδα για αυτά και ανέπτυσαν μια δυνατή και ειλικρινή σχέση μαζί τους, ενώ συνάμα τους έδιναν το δικαίωμα να διεκδικούν μέρος της περιουσία τους⁶⁸

Τέλος, ιδιαίτερα διαδεδομένη ήταν η πρακτική της ανάθεσης μωρών σε τροφούς. Στην περίπτωση βέβαια αυτή η εγκατάλειψη ήταν προσωρινή.⁶⁹ Αν και το ποσοστό νηπίων που πέθαιναν κοντά στις τροφούς ήταν πολύ μεγαλύτερο από αυτό που πέθαιναν στο σπίτι, οι γονείς αφού πενθούσαν το θάνατο ενός παιδιού τους, παρέδιδαν το επόμενο μωρό τους ξανά σε κάποια τροφό. Η επιλογή όμως της τροφού αποτελούσε ζήτημα ζωής και θανάτου. Το παιδί στα χέρια της διέτρεχε πολλούς κινδύνους: μπορούσε να πνιγεί, να παραταϊστεί, να πέσει, να κατασπαραχτεί, να παραμορφωθεί ή να λερωθεί από κάποιο ζώο,⁷⁰ λόγω κυρίως του ότι εκείνες αναλάμβαναν μεγαλύτερο αριθμό παιδιών από αυτά που μπορούσαν να αναθρέψουν.⁷¹

Η υψηλή θνησιμότητα των βρεφών εν μέρει αποδίδονταν και στην ποιότητα γάλατος νταντάδων τους. Για το λόγο αυτό συνιστούσαν η παραμάνα να φέρει χαρακτηριστικά παρόμοια με αυτά της μητέρας, καθώς το μητρικό γάλα ήταν εκείνο που ανταποκρίνονταν πλήρως στις ανάγκες του παιδιού. Το 1493 μάλιστα, η βασιλική οικογένεια της Αγγλίας επέβαλε αυστηρούς ελέγχους για την τροφή των τροφών και των παιδιών. Έτσι, ό,τι καταναλώνονταν από την τροφό, έπρεπε να δοκιμαστεί πρώτα από το προσωπικό, ενώ κατά την διάρκεια του φαγητού, ένας γιατρός ήταν απαραίτητος για να επιβλέπει τον τρόπο που τα βρέφη ταΐζονταν.⁷²

⁶⁷ Ντεμώζ, 1977, 65.

⁶⁸ Boswell, 1993, 356-359.

⁶⁹ Πολλές μητέρες, αριστοκρατικών κυρίως οικογενειών, όταν δεν μπορούσαν να θηλάσουν τα βρέφη τους, τα ανέθεταν έναντι πληρωμής σε τροφούς. Όταν αυτά μεγάλωναν, τα έπαιρναν πίσω. Ωστόσο, η πρακτική αυτή μπορεί να θεωρηθεί εν μέρει ως μία μορφή εγκατάλειψης.

⁷⁰ Ντεμώζ, 1977, 66-68 και Τάκερ 1977, 279.

⁷¹ Encyclopedia of Death and Dying.

⁷² Orme, 2001, 58.

Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω κείμενο που παραθέτουμε που κάνει λόγο για τα κριτήρια επιλογής της τροφού:

«Η τροφός πρέπει να είναι νέα με ροδαλό και άσπρο πρόσωπο. Να μην είναι πολύ κοντά στον επικείμενο τοκετό, ούτε να απομακρυνθεί από τη διαδικασία αυτή. Να μην είναι βρώμικη. Δεν πρέπει να έχει ούτε πολύ αδύναμα ούτε πολύ βαριά στήθη, αλλά στήθη γεμάτα και γενναιόδωρα, και να μην είναι πολύ χοντρή. Να μην τρώει αλάτι, πικάντικα, όξινα ή στυπτικά φαγητά- πράσα, κρεμμύδια, ούτε εκείνα που αναμειγνύονται με το φαγητό, όπως πιπέρι, σκόρδο κ.α. Κυρίως να αποφεύγει το σκόρδο. Να αποφεύγει το άγχος και να προφυλάσσει τον εαυτό της κατά την εμμηνόρροια. Αν της τελειώσει το γάλα, πρέπει να φάει χυλό από αλεύρι φασολιών ή αλεύρι ρυζιού και ψωμί από γάλα και ζάχαρη. Το γάλα θα αυξηθεί όταν πει αφέψημα από σπόρους μάραθου. Αν το γάλα της γίνει παχύ, τότε πρέπει να κάνει ελαφρύτερη τη διατροφή της. Να ασκείται και να πίνει σιρόπι ξιδιού και ελαφρά κρασιά. Αν τώρα το γάλα είναι πολύ αραιό, η διατροφή της πρέπει να είναι πυκνή και περιεκτική και να ξεκουράζεται περισσότερο. Αν τα έντερα του μωρού είναι χαλαρά, η τροφός πρέπει να παίρνει φαγητά που προκαλούν δυσκοιλιότητα.»

[“Chapter XVIII: On the choice of a wet nurse”, σε The Sarum Missal in English, tr.Frederick. E. Warren , London: Alexander Moring Ltd., 1911]⁷³

Η συγκεκριμένη πρακτική εγκατάλειψης φαίνεται ότι εφαρμόζονταν κυρίως από τους πλούσιους που μπορούσαν να παραδώσουν σε αυτές τα παιδιά τους έναντι αδρά αμοιβής. Οι γυναίκες όμως που δεν είχαν την οικονομική αυτή δυνατότητα, τα θήλαζαν και τα μεγάλωναν οι ίδιες.⁷⁴

Ποια όμως ήταν η στάση της κοσμικής και εκκλησιαστικής εξουσίας απέναντι στο φαινόμενο της εγκατάλειψης και συγκεκριμένα της μη θεσμοθετημένης; Αν και στην Αγγλία και Ιρλανδία ως τη μέση περίοδο η έκθεση δεν θεωρούνταν αμαρτία, δεκατρείς σύνοδοι που έλαβαν χώρα στην Αγγλία από το 1195-1295, πέρασαν νομοθεσία σχετική έμμεσα ή άμεσα με την εγκατάλειψη των παιδιών. Σύμφωνα με τις διατάξεις της συνόδου του Ουίτσεστερ το 1224, οι κληρικοί απαγορεύονταν να αφορίζουν ή να αποδοκιμάζουν τους ενορίτες τους δίχως την άδεια των ανωτέρων τους, εκτός από κάποιες περιπτώσεις, όπως αυτή της έκθεσης παιδιών. Και μια άλλη

⁷³ Amt, 1993, 105.

⁷⁴ Shahar, 2003, 184, 187.

σύνοδος πάλι στο Λονδίνο, όριζε τη διεξαγωγή ανακρίσεων για αδικήματα, όπως η αντικατάσταση και η έκθεση παιδιών. Φαίνεται πολύ πιθανό ότι ο αγγλικός κλήρος οδηγούσε το ποίμνιο του σε ένα ανώτερο από την υπόλοιπη Ευρώπη επίπεδο, αν και στην πλειοψηφία των περιπτώσεων εγκατάλειψης δεν αναφέρεται κάποια τιμωρία.⁷⁵

Επίσης, η Εκκλησία από τον 12^ο αιώνα, έδειξε το ενδιαφέρον της για τα έκθετα που βρίσκονταν και φρόντιζε τουλάχιστον για τη βάφτισή τους.⁷⁶ Από κει και πέρα, την ευθύνη αναλάμβαναν ιδρύματα και μοναστήρια.⁷⁷

Ακόμα όμως και αν επιβάλλονταν σκληρές τιμωρίες στους θύτες τέτοιων πράξεων όπως πνιγμό, θάψιμο ή κάψιμο, η πρακτική αυτή δεν φαίνεται να σταμάτησε να εφαρμόζεται τουλάχιστον ως το τέλος των Μέσων Χρόνων.⁷⁸

Συνοψίζοντας, η απόγνωση των γονέων που δεν μπορούσαν να αναθρέψουν τα παιδιά τους λόγω φτώχιας, η ντροπή που ένιωθαν για την φυσική τους κατάσταση, το ενδιαφέρον για κάποιο άλλο παιδί, τις επιπτώσεις που θα είχαν στην κληρονομιά και στους πόρους της οικογενείας από ένα ακόμα στόμα, το ανεπιθύμητο γένος του, κάποιος κακός οiwόνος, η αναισθησία κάποιων γονιών και τέλος η ελπίδα ότι κάποιος που θα το έβρισκε θα μπορούσε να του προσφέρει μια καλύτερη ζωή, αποτελούν τους κυριότερους λόγους έκθεσης των παιδιών.

Τα παιδιά που εγκαταλείπονταν σε κάποιο μέρος, δημόσιο ή μη, στη χειρότερη περίπτωση πέθαιναν (σε ποσοστό λίγο ψηλότερο από αυτό της θνησιμότητάς των νηπίων από φυσικά αίτια), ή αν επιβίωναν εργαζόνταν ή πωλούνταν ως δούλοι ή πόρνες. Συνήθως όμως ανατρέφονταν ως μέλη κάποιου άλλου νοικοκυριού. Μη ξεχνάμε άλλωστε ότι υπήρχε ένα ποσοστό ζευγαριών (γύρω στο 10 με 25%), που λόγω της υπογονιμότητας και της υψηλής νηπιακής θνησιμότητας, ήταν συχνά πρόθυμο να αναλάβει την ανατροφή των παιδιών που εγκαταλείπονταν.

Αυτό που έχει σημασία περισσότερο από όσα προελέχθησαν, είναι ότι η πρακτική της έκθεσης, της υιοθεσίας και της αφιέρωσής τους σε κάποιο μοναστήρι, ήταν προτιμότερη από την πρακτική της βρεφοκτονίας. Το να σκοτώνει κανείς το

⁷⁵ Boswell, 1993, 290, 322, 334-335.

⁷⁶ Στην Αγγλία, από το 1213 έως το 1287, έξι διαφορετικοί σύνοδοι επέβαλλαν την βάφτιση όλων των έκθετων παιδιών. Βλ. Boswell 1984, 24.

⁷⁷ Orme, 2001, 96.

⁷⁸ Opitz, 1992, 292.

Οι γονείς ως τον 15^ο αιώνα, συνέχισαν να αφήνουν τα παιδιά τους σε πόρτες εκκλησιών ή σε άλλα δημόσια μέρη, τοποθετώντας τους αλάτι ή κάποιο έμβλημα που αποδείκνυε την καταγωγή και τη βάφτιση τους. Βλ. Boswell, 1993, 400.

παιδί του δεν είναι μόνο ηθικά διαφορετικό από το να το αφήνει κάπου όπου ίσως και να βρίσκονταν από κάποιον που θα ήθελε να το μεγαλώσει, αλλά εμπειρείχε και διαφορετικές δημογραφικές συνέπειες, αναλογιζόμενοι το ποσοστό εκείνων των παιδιών που σώζονταν. Η κοινωνία της εποχής στηρίζονταν στην καλοσύνη των ξένων να προστατέψει τα παιδιά της, μια καλοσύνη άξια θαυμασμού. Ακόμα και ένα άγριο ζώο θα έδειχνε ευαισθησία σε ένα έκθετο παιδί.⁷⁹ Στις δύσκολες περιόδους του Μεσαίωνα, η έκθεση ενός βρέφους αποτελούσε την πιο χριστιανική λύση αποχωρισμού ενός παιδιού που οι γονείς δεν μπορούσαν ή δεν ήθελαν να αναθρέψουν.⁸⁰

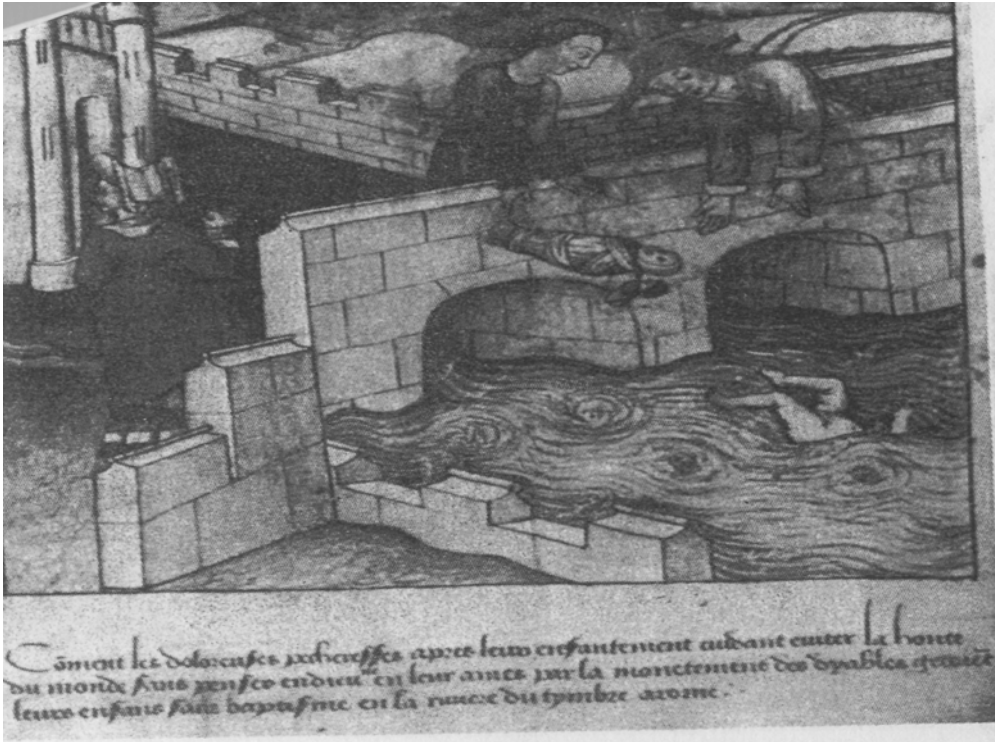
Αξιοπρόσεχτες είναι οι εικόνες που παραθέτουμε:

Έκθετο μωρό

⁷⁹ Boswell, 1993, 14, 45, 428-429, 433.

⁸⁰ Alexandre- Bidon and Lett, 1999, 44.

Μητέρες ρίχνουν τα παιδιά τους φασκιωμένα στο ποτάμι.

Ψαράδες πετούν τα μωρά τους στον ποταμό Τίβερι.⁸¹

⁸¹ Boswell, 1993, εικ.12, 14-16.

ΒΡΕΦΟΚΤΟΝΙΑ ΚΑΙ ΚΑΚΟΠΟΙΗΣΗ

Κατά τη γέννα, πολλές επιπλοκές μπορούσαν να συμβούν τόσο στο παιδί όσο και τη μητέρα, επιπλοκές που οδηγούσαν πολλές φορές στο θάνατο. Υπήρχαν βέβαια και περιπτώσεις που γονείς ηθελημένα σκότωναν τα ίδια τους τα παιδιά..⁸²

Ως *βρεφοκτονία* ορίζεται ο φόνος των ανεπιθύμητων μωρών. Γενικότερα, σε όλες σχεδόν τις κοινωνίες και τις τάξεις, ήταν μια πρακτική που θεωρούνταν αποκλειστικά γυναικεία υπόθεση και που εφαρμοζόταν αμέσως μετά τη γέννα, με θύματα κυρίως τα κορίτσια.⁸³ Αφορούσε ανύπαντρες μητέρες που στιγματίζονταν και έχαναν την ευκαιρία να παντρευτούν, υπηρέτριες που αντιμετώπιζαν την πιθανότητα να απολυθούν, νιόπαντρες που αμφισβητούνταν η συζυγική τους πίστη και χήρες που δυσκολεύονταν να ξαναπαντρευτούν.⁸⁴

Ήδη από την ρωμαϊκή εποχή και ανάμεσα σε κάποιες βάρβαρες φυλές, η βρεφοκτονία ήταν αποδεκτή. Αν η οικογένεια λιμοκτονούσε, το παιδί ήταν δύσμορφο ή ο πατέρας είχε κάποιο λόγο να μη το θέλει, το βρέφος εγκαταλείπονταν ή σκοτώνονταν στη γέννα. Τον τέταρτο αιώνα όμως, υπό την επιρροή της Χριστιανικής Εκκλησίας που έβλεπε την πράξη αυτή σαν αμάρτημα, τα πράγματα άρχισαν να αλλάζουν. Το φαινόμενο δεν εξαλείφθηκε τελείως αλλά η ιδέα του να σκοτώνει κανείς ένα βρέφος φαινόταν τρομερή.⁸⁵

Οι ιστορικοί του Μεσαίωνα αρνούνται την ύπαρξη διαδεδομένης παιδοκτονίας σε αυτή την εποχή, μιας που δεν υπάρχουν τέτοιες αναφορές στα εκκλησιαστικά αρχεία και σε άλλες μαζικές πηγές.⁸⁶ Η Χάναβαλτ μάλιστα, αναφέρει ότι από τις 4000 περιπτώσεις ανθρωποκτονίας που εντοπίστηκαν στη μεσαιωνική Αγγλία, μόνο σε 4 γίνεται λόγος για βρεφοκτονία.⁸⁷ Αν και οι καταγραφές τέτοιων περιπτώσεων στη μεσαιωνική περίοδο είναι πραγματικά ελάχιστες, ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι αυτή ήταν και η πραγματικότητα.. Πιο πιθανό είναι ότι τέτοιες

⁸² Hanawalt, 1993, 44.

⁸³ Mays, 2000, 180.

Παρά τις αντιλήψεις της εποχής, είναι λάθος να θεωρούμε τις γυναίκες ως τους κυρίους θύτες τέτοιων πράξεων. Το μόνο σίγουρο είναι ότι οι περισσότερες περιπτώσεις βρεφοκτονίας σχετίζονταν με τους γονείς του ίδιου του παιδιού ή κάποιους συγγενείς του. Όσον αφορά τώρα στα θύματα, δεν αποδεικνύεται έμπρακτα το φύλο τους, καθώς αυτό δεν αναφέρονταν στο βιβλίο των συμβάντων. Βλ. Helmboltz, 1974-75, 385.

⁸⁴ Dean, 2001, 80.

⁸⁵ Mount (επ.) 2005.

⁸⁶ Ντεμώζ, 1977, 56.

⁸⁷ Hanawalt, 1986, 102.

περιπτώσεις αποκρύπτονταν και δεν έβγαιναν στο φως.⁸⁸ Πολλές μητέρες ή μαμές κατάφερναν να συγκαλύψουν τους θανάτους των παιδιών τους, αποδίδοντάς τους σε επιπλοκές κατά τη γέννα ή σε ατυχήματα. Ήταν λοιπόν πολύ δύσκολο για τις νομικές και ηθικές εξουσίες να ελέγχουν την ιδιωτική ζωή, καθώς τα όρια ανάμεσα στην βρεφοκτονία και τον τυχαίο θάνατο ήταν πολύ ρευστά. Ποια ήταν όμως τα κίνητρα εκείνα που οδηγούσαν σε μια τέτοια κατάσταση;

Το βασικότερο κίνητρο που οδηγούσε σε μια τέτοια πράξη ήταν η φτώχεια. Κατά τη διάρκεια μάλιστα του 14^{ου} και 15^{ου} αιώνα, όταν η πανούκλα και άλλες φυσικές καταστροφές ήταν σε έξαρση, λέγεται ότι στη μεσαιωνική Αγγλία οι μητέρες σκότωναν και έτρωγαν τα παιδιά τους.⁸⁹ Ένα τέτοιο γεγονός περιλαμβάνεται και στο αγγλικό ποίημα «Η πολιορκία της Ιερουσαλήμ», όπου αναφέρεται η περίπτωση μιας γυναίκας που μαγείρευε και καταβρόχθισε το γιο της. Κάτι ανάλογο συναντάμε και στη περίπτωση ενός άνδρα που όπως λέγεται, απέτρεψε τη γυναίκα απ' το να φάει ένα από τα δίδυμά τους, λόγω της μεγάλης πείνας που την κυρίευε.⁹⁰ Τα παραπάνω όμως γεγονότα, μόνο ως λογοτεχνικό τέχνασμα θα μπορούσαν να θεωρηθούν.⁹¹

Επιπλέον, η βρεφοκτονία αποτελούσε το μέσο για την επιλογή των πιο καλών και επιθυμητών απογόνων και την απαλλαγή από ένα άρρωστο και δύσμορφο παιδί ή ένα παιδί που θα προερχόταν από μια μη νόμιμη σχέση.⁹² Τέτοια ήταν η περίπτωση ενός μωρού μισής μέρας (δεν είχε καν κοπέι ο ομφάλιος λώρος), θύμα μιας ανύπαντρης όπως πιθανολογείται, μητέρας, που βρέθηκε πνιγμένο σε ένα ποτάμι.⁹³ Σε ένα από τα γράμματα μάλιστα της γνωστής οικογένειας Πάστον, η Μάργκαρετ Πάστον αναφέρει στο σύζυγό της Τζον Πάστον την περίπτωση ενός άντρα που λόγω αμφιβολιών για την πατρότητα του παιδιού του, απειλούσε να το σκοτώσει:

«...Η γυναίκα του Χείντον γέννησε την ημέρα του αγίου Πέτρου. Άκουσα ότι ο άντρας της δεν θέλει να έχει καμιά σχέση με την ίδια και με το παιδί της. Λέγεται ότι αν παρουσιαστεί μπροστά του για να του ζητήσει συγγνώμη, θα της κόψει τη μύτη για παραδειγματισμό, ενώ αν δει το παιδί της, θα το σκοτώσει. Δεν θα πειστεί με κανένα τρόπο να την δεχτεί πίσω, έτσι άκουσα να λένε...»⁹⁴

⁸⁸ Mays, 2000, 185.

⁸⁹ Hanawalt, 1986, 102.

⁹⁰ Boswell, 1993, 331, 412.

⁹¹ Hanawalt, 1986, 102.

⁹² Encyclopedia of Death and Dying.

⁹³ Orme, 2001, 95.

⁹⁴ Watt, 2004, 123.

Συνάμα, οι προκαταλήψεις που υπήρχαν όσον αφορά στη γέννηση του παιδιού κάποιες συγκεκριμένες μέρες της εβδομάδας, τη μορφή του, την ατμόσφαιρα, τη γέννηση διδύμων ή και περισσότερων, συντελούσαν σημαντικά στη θανάτωση πολλών νηπίων.

Η υποτίμηση των κοριτσιών ήταν ένα φαινόμενο με τις ρίζες του στην αρχαιότητα. Αν δεν σκοτώνονταν στη γέννα, σε όλη τους την υπόλοιπη ζωή ένιωθαν παραγκωνισμένα. Θεωρούνταν απειλή για την οικογένεια, καθώς μπορούσαν να προσελκύουν άντρες από άλλες φυλές και κυρίως γιατί για να παντρευτούν χρειάζονταν προίκα.⁹⁵ Στη μέση εποχή και συγκεκριμένα το 1391, η αναλογία αγοριών και κοριτσιών σε ποσοστό 172 προς 100, αποτελούν ένδειξη για την πλημμυρή μέριμνα ή την έκταση της βρεφοκτονίας εις βάρος των κοριτσιών.⁹⁶

Όσον αφορά τώρα στις μεθόδους βρεφοκτονίας, αυτές φαίνεται ότι ποίκιλαν από εποχή σε εποχή και από κοινωνία σε κοινωνία. Πέρα λοιπόν από την έκθεση, που συχνά οδηγούσε στο θάνατο των παιδιών χωρίς αυτός να αποτελεί τον κύριο στόχο, ένας σύνηθες τρόπος στη μεσαιωνική Αγγλία αποτελούσε η ασφυξία του νηπίου στο κρεβάτι κατά τη διάρκεια του ύπνου του με κάποιο ενήλικα, συνήθως κάποιον από τους γονείς του.⁹⁷ Σε κάθε σύνοδό της η αγγλική Εκκλησία φρόντιζε οι ιερείς της να προειδοποιούν τους πιστούς και ιδίως τις γυναίκες, να μην παίρνουν τα παιδιά στα κρεβάτια τους. Υπήρχαν όμως και μητέρες που δεν υπάκουαν στις νουθεσίες Εκκλησίας και γιατρών, όχι γιατί σκόπευαν να τα σκοτώσουν, αλλά επειδή αγαπούσαν τόσο τα παιδιά τους, που δεν ήθελαν να τα αποχωριστούν.⁹⁸

Πέρα από την άρνηση θηλασμού, ο ξυλοδαρμός ως μέθοδος πειθαρχίας, οδηγούσε συχνά στο θάνατο. Για τους μεσαιωνικούς γονείς και τους ηθικολόγους, το απόφθεγμα της σωστής ανατροφής ήταν: «πέταξε το ραβδί και κακόμαθε το παιδί». Το μήνυμα ήταν ότι μόνο η σωματική τιμωρία μπορούσε να εμφυσησει στο παιδί σωστή συμπεριφορά, ηθική κρίση και σεβασμό για τους μεγαλύτερους του. Ένα πεντάχρονο αγοράκι για παράδειγμα, όταν έκλεψε ένα κομμάτι μαλλί από το σπίτι μιας γειτόνισσάς του, ξυλοκοπήθηκε στο αριστερό του αυτί τόσο δυνατά, που το παιδί τελικά απεβίωσε. Το σημαντικό στην περίπτωση αυτή είναι ότι οι δικαστές θεώρησαν τον θάνατο του παιδιού ως ατύχημα, καθώς ο ξυλοδαρμός από τη γυναίκα

⁹⁵ Encyclopedia of Death and Dying.

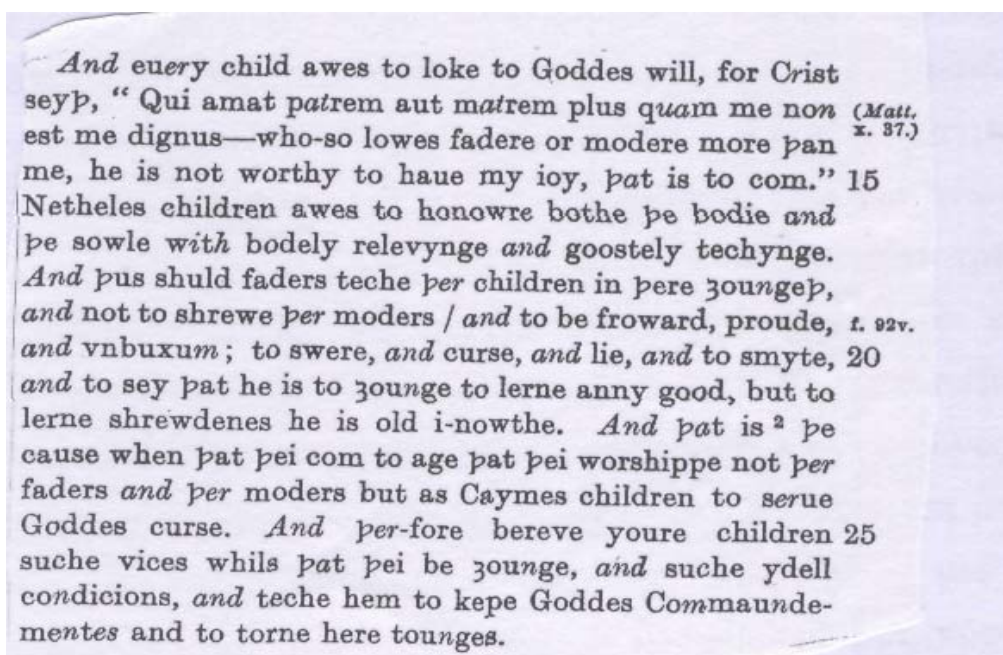
⁹⁶ Ντεμώζ, 1977, 56.

⁹⁷ Encyclopedia of Death and Dying.

⁹⁸ Μακλάφλιν, 1977, 170.

ήταν μια πράξη πειθαρχίας που έτυχε απλά να έχει τραγικό τέλος.⁹⁹ Μια άλλη μητέρα πάλι, έχοντας την πεποίθηση ότι μόνο με τον ξυλοδαρμό μπορούσε να προετοιμάσει το παιδί της για την ενήλικη ζωή, το χτύπησε με τόσο θυμό που το σκότωσε.¹⁰⁰

Στο σημείο αυτό αξίζει να παραθέσουμε απόσπασμα από τα κηρύγματα της μεσαιωνικής Εκκλησίας για την πειθαρχία των παιδιών απέναντι στον πατέρα τους:

101

Όπως αναφέρεται λοιπόν, κάθε παιδί οφείλει να σέβεται και να υπακούει στις εντολές των γονιών του και κυρίως του πατέρα του, γιατί μονάχα έτσι θα μπορέσει να γευτεί την χάρη και την ευλογία του Θεού. Γνωστή είναι μια ακόμα παραβολή που με εύλογο τρόπο μας αποκαλύπτει το σεβασμό των παιδιών στους γονείς του: Ένας πατέρας ζητά από το γιο του να πάει μια κουβέρτα στον παππού του που κοιμόταν στον στάβλο μια κρύα νύχτα του χειμώνα. Το παιδί επιστρέφει μετά από λίγο με τη μισή κουβέρτα στα χέρια του, σκεπτόμενο να την κρατήσει για τα γεράματα του δικού του πατέρα.¹⁰²

Τον 13^ο αιώνα, εκδόθηκε νόμος που καθιστούσε τον ξυλοδαρμό των παιδιών δημόσια υπόθεση:

⁹⁹ Hanawalt, 1993, 66.

¹⁰⁰ Hanawalt, 1986, 184.

¹⁰¹ Woodburn, 1960, 120.

¹⁰² Hanawalt, 2002, 456.

«...Αν κάποιος μαστιγώσει ένα παιδί μέχρι αίματος,

τότε το παιδί θα το θυμάται αυτό

Αν όμως το μαστιγώσει μέχρι θανάτου,

τότε θα ισχύσει ο νόμος...»

[Babee's Book: Medieval Manners for the Young, ed. Edith Rickert, New York, 1966, 122]¹⁰³

Τα παιδιά στα πιο τρυφερά τους χρόνια, ήταν υποκείμενα και στην εκμετάλλευση. Πολλοί γονείς έσπαγαν σκόπιμα τις πλάτες ή τα κόκαλα των παιδιών τους και τα έπαιρναν μαζί τους στην επαιτεία, αποσκοπώντας ότι η εικόνα τους θα προξενούσε μεγάλη συμπόνια και θα απέφερε μεγάλα κέρδη. Πραγματικά τρομακτική είναι η περίπτωση τριών παιδιών που απήχθησαν από κλέφτες ζητιάνους. Σε ένα είχαν αφαιρέσει τα μάτια, σε ένα άλλο είχαν σπάσει την πλάτη και το τρίτο το είχαν παραμορφώσει από το ξύλο. Ευτυχώς το τελευταίο κατάφερε να ξεφύγει και να ζητήσει βοήθεια, ενώ οι απαγωγείς τους συνελήφθησαν. Κάτι παρόμοιο συνέβη και τον Απρίλιο του 1288 στο Ουίντσεστερ κοντά στο Χέρφοντ, όταν οι θαμώνες μιας μπουραρίας βρήκαν το πτώμα ενός κοριτσιού σε μια λίμνη, πεταμένο από τη μητέρα του που ήταν ζητιάνα και δεν μπορούσε να το αναθρέψει.¹⁰⁴ Επίσης, σε μια άλλη περίπτωση, η ζητιάνα Άλις από το Σαλίσμπουρι απήγαγε την Μάργκαρετ, κόρη του οπωροπώλη Τζον Όξγικ, την χτύπησε και την πήρε μαζί της στην ζητιανιά.¹⁰⁵

«...Η Άλις από το Σόλσμπερι, μια ζητιάνα, καταδικάστηκε σε διαπόμπευση... γιατί την προηγούμενη Κυριακή είχε απαγάγει την Μάργκαρετ, την κόρη του Τζον Όξγικ, οπωροπώλη στο Ρόπερ του Λονδίνου. Της είχε σκίσει τα ρούχα, για να μην την αναγνωρίσουν οι γονείς της, με σκοπό να την πάρει μαζί της στη ζητιανιά...».

[Memorials of London and London Life, H.T. Riley (ed), London, 1868]¹⁰⁶

¹⁰³ Hanawalt, 1993, 72

Ενδεικτικά αναφέρουμε τα όργανα ξυλοδαμού: μαστίγια όλων των ειδών, ρόπαλα, μαστούνια, σιδερένιες ή ξύλινες βέργες και ειδικά σχολικά όργανα. Βλ. Ντεμώζ, 1977, 78.

¹⁰⁴ Η εγκληματική συμπεριφορά που είχε δημιουργηθεί λόγω πολέμου, είχε ως θύματά της συχνά παιδιά, που έπεφταν στα χέρια ληστών, πειρατών, στρατιωτών και εγκληματιών, συνήθως για λύτρα. Βλ. Goodich, 1995, 92-93.

¹⁰⁵ Hanawalt, 1993, 66.

¹⁰⁶ Amt, 1993, 83.

8. Το ανάπηρο παιδί προκαλεί τη συμπάθεια των περαστικών, που το ελεούν.
Ψαλτήρι του Luttrell, 14ος αιώνας.

9. Ένα τυφλό παιδί ζητιανεύει συνοδευόμενο από ένα σκύλο,
που κρατά στο στόμα του το τασάκι.
Φλαμανδικό Ψαλτήρι, 13ος αιώνας.

107

¹⁰⁷ Alexandre-Bidon and Lett, 1999, εικ. 8,9.

Διάχυτη ήταν η πεποίθηση ότι η κακοποίηση των παιδιών ήταν κάτι που συνέβαινε κυρίως έξω από την οικογένεια, από ξένους ή κηδεμόνες. Για τους τελευταίους και όσον αφορά στον πατριό ή τη μητριά, μνημονεύονται περιπτώσεις όπου δηλητηρίαζαν ή έκοβαν τη γλώσσα των παιδιών.¹⁰⁸ Μάλιστα, υπήρχαν και περιπτώσεις που δάσκαλοι κατηγορούνταν για επιθέσεις εις βάρος των μαθητών τους, όπως ήταν η περίπτωση ενός δασκάλου που χτύπησε το μαθητή του τόσο δυνατά με μια ζώνη, που η υπόθεση πήρε το δρόμο της δικαιοσύνης. Ο δράστης διαπομπέφθηκε και μαστιγώθηκε, ενώ τα τραύματα του παιδιού δόθηκαν σε κοινή θέα. Γενικότερα, τα παιδιά μπορούσαν να κακοποιηθούν από οποιοδήποτε στο σχολείο, στη δουλειά, στο δρόμο.¹⁰⁹ Η κακομεταχείριση και η εκμετάλλευσή τους, μπορούσε να πάρει πνευματικές και θρησκευτικές μορφές, όπως επιχειρήθηκε να γίνει με τον άγιο Γουίλιαμ από το Νόργιτς (1132-1144) και τον φιλόσοφο, λόγιο και κληρικό Τζον από το Σαλίσμπουρι (1115-1180).

Πέρα από σωματική και πνευματική, η κακοποίηση μπορούσε να είναι και σεξουαλική. Οι εκκλησιαστικοί συγγραφείς ξόδευαν ατελείωτο χρόνο για συζητήσεις γύρω από τη σεξουαλική αμαρτία, ενώ οι εξομολογητές προσπαθούσαν να ανακαλύψουν πιθανές τέτοιες περιπτώσεις. Η αιμομιξία ανάμεσα στα αδέρφια και στους γονείς με τα παιδιά τους, ήταν κάτι υπαρκτό και σε εκείνους τους καιρούς. Ανατριχιαστική είναι η περίπτωση ενός ανάδοχου που πέθανε εφτά μέρες μετά την συνουσία που είχε με την ίδια την βαφτισιμιά του. Την ώρα της ταφής του, μια μεγάλη φωτιά ξέσπασε στον τάφο του και το πτώμα του κάηκε. Το Λονδίνο αναφέρονταν συχνά ως τόπος παιδικής κακοποίησης μέσω της πορνείας, καθώς και τα μοναστήρια, όπου αγόρια και άνδρες ζούσαν μαζί. Οι μοναχοί μάλιστα, είχαν την φήμη των παιδεραστών από τον 11^ο ήδη αιώνα.¹¹⁰ Η Χάναβαλτ στο έργο της αναφέρει δύο περιπτώσεις παιδιών πέντε και επτά ετών που κακοποιήθηκαν σεξουαλικά και ενός ακόμα που βιάστηκε.¹¹¹

Στους πρώιμους μεσαιωνικούς χρόνους η παιδοκτονία αποδίδονταν στους ειδωλολάτρες, ενώ στους ύστερους χρόνους το έγκλημα αυτό καταλογίζονταν στους Ιουδαίους που λέγονταν ότι σκότωναν και έπιναν το αίμα των παιδιών.¹¹² Οι Εβραίοι αποτελούσαν μια ακόμα ομάδα που είχε τη φήμη ότι κακοποιούσε παιδιά. Μια από

¹⁰⁸ Finucane, 1977, 110.

¹⁰⁹ Goodich, 1995, 92.

¹¹⁰ Orme, 2001, 101, 103-104.

¹¹¹ Hanawalt, 1993, 66.

¹¹² Alexandre- Bidon and Lett, 1999, 42.

τις πιο γνωστές περιπτώσεις του 13^{ου} αιώνα είναι αυτή του Χιούγκ από το Λίνκολν (1247-1255), που σύμφωνα με την παράδοση, αφού απήχθηκε, σταυρώθηκε, σουβλήθηκε και ξεκοιλιάστηκε, πετάχτηκε σε ένα πηγάδι. Δεκαεννέα Εβραίοι κατηγορήθηκαν και καταδικάστηκαν σε θανατική ποινή για το έγκλημα αυτό. Σε μια άλλη πάλι περίπτωση, Εβραίοι που είχαν κατηγορηθεί για το θάνατο ενός βρέφους, γλίτωσαν τελευταία στιγμή, όταν αποδείχθηκε ότι θύτης του εγκλήματος ήταν η ίδια η μητέρα του παιδιού.¹¹³ Φαίνεται ότι οι κάτοικοι της Αγγλίας θεωρούσαν απίθανο ότι μπορούσαν κάποιιοι από αυτούς να διαπράξουν τέτοιες πράξεις, γι' αυτό και τις απέδιδαν στην πιο αντιπαθή ομάδα, τους Εβραίους, το εύκολο θύμα των καιρών.¹¹⁴ Πίσω όμως από τις περισσότερες περιπτώσεις κρύβονταν οι ίδιοι οι γονείς. Γενικότερα, αιρετικοί και αλλοδαποί κατηγορούνταν για ληστείες, φόνους, κακοποιήσεις και το χειρότερο, ότι έτρωγαν τα παιδιά τους, όπως αναφέρεται για τους Νορμανδούς.¹¹⁵

Στο σημείο αυτό αξίζει να δούμε και ποιες ήταν οι ποινές που προβλέπονταν σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις. Στους Μέσους Χρόνους, η βρεφοκτονία θεωρούνταν σοβαρό αδίκημα τόσο κατά τους κανονικούς όσο και τους κοσμικούς κώδικες.¹¹⁶ Η Εκκλησία κατέκρινε σφοδρά την πρακτική αυτή και κήρυττε την ιερότητα της ζωής όλων των δημιουργημάτων του Θεού.¹¹⁷ Οι πνευματικοί αρχηγοί και συγγραφείς κατέτασσαν την δολοφονία των βρεφών στα εγκλήματα, καθώς οι θύτες στερούσαν τη ζωή του νηπίου σε αυτό τον κόσμο, αλλά και την σωτηρία του στον άλλο, ιδίως γι' αυτά που πέθαιναν αβάφτιστα. Έτσι, η Εκκλησία ως τον 12^ο αιώνα αφορίζε ισόβια τους δολοφόνους των παιδιών, ενώ αργότερα η ποινή που επέβαλε περιορίστηκε στα δέκα χρόνια.¹¹⁸

Τον 13^ο αιώνα η παιδοκτονία αντιμετωπιζόταν ως ανθρωποκτονία και πιθανόν τιμωρούνταν με θανατική ποινή, όπως συνέβη με μια γυναίκα που κήκε

¹¹³ Κατά τον Langmuir και τον Joseph Jacobs, το παιδί είχε πέσει από απροσεξία δική του κοντά σε ένα σπίτι που γιόρταζαν έναν εβραϊκό γάμο. Βλ. Kellum, 1973-4, 376.

¹¹⁴ Orme, 2001, 106.

¹¹⁵ Boswell, 1993, 284.

¹¹⁶ Opitz 1992, 291.

¹¹⁷ Mays, 2000, 185-186.

¹¹⁸ Orme, 2001, 95.

Γενικότερα, η Εκκλησία αντιμετώπιζε την πρακτική αυτή περισσότερο ως αμαρτία που απαιτούσε μετάνοια, παρά ως έγκλημα για το οποίο επιβάλλονταν τιμωρία. Για παράδειγμα, το δικαστήριο του Καντέρμπουρυ επέβαλλε στην Τζοάν Ρόουζ, κατηγορούμενη για τον θάνατο του γιου της το 1470, να παρελάνει για τρεις Κυριακές στις αγορές της πόλης κρατώντας στο δεξί της χέρι μία μεγάλη λαμπάδα μισής λίρας και στο αριστερό το μαχαίρι με το οποίο είχε σκοτώσει το γιο της. Βλ. Dean, 2001, 79.

ζωντανή όταν σκότωσε το μωρό της.¹¹⁹ Στις περισσότερες βέβαια περιπτώσεις οι γονείς γλίτωναν από μια τέτοια ποινή, επικαλούμενοι διανοητικές διαταραχές. Μια τέτοια περίπτωση ήταν αυτή μιας γυναίκας το 1275, που σκότωσε τα δυο της παιδιά με τσεκούρι¹²⁰, όπως έκαναν και η Ματίλντα και η Έμα λε Μπερ. Πιο σαδιστική αποδείχτηκε η Μάρτζερν, σύζυγος του Γουίλιαμ Κάλμποτ, που σουβλίσε τη δίχρονη κόρη της και έβαλε τον τετράχρονο παιδί της να κάτσει πάνω στη φωτιά. Σε δύο άλλες περιπτώσεις, τρεις γυναίκες έπνιξαν ένα δίχρονο και ένα τριών ημερών μωρό. Όλες αυτές οι γυναίκες, όπως και πολλές άλλες αθώθηκαν, καθώς θεωρήθηκαν ψυχικά διαταραγμένες προσωπικότητες.¹²¹

Η οικονομική κατάσταση της μητέρας ήταν ένα ακόμα ελαφρυντικό, ενώ οι νομοθέτες εφάρμοζαν διακρίσεις ανάμεσα στο βαφτισμένο και αβάφτιστο παιδί (το δεύτερο πεθαίνει επί γης και συνάμα χάνει την αιωνιότητα).¹²² Γενικότερα, ο κατηγορούμενος μπορούσε να αθωθεί, αν κατάφερνε να βρει άτομα που θα συνηγορούσαν υπέρ της αθωότητάς του.¹²³

Από πλευράς επίσημης πολιτικής, το πιο σημαντικό και αποκαλυπτικό σώμα τυπωμένου αποδεικτικού υλικού, είναι η αγγλική συνοδική νομοθεσία του 13^{ου} αιώνα. Αυτή αντανάκλα μια ενδεικτικά επίμονη προσπάθεια όχι μόνο για την τιμωρία του εγκληματία, αλλά και για διδασχή στους αγράμματους, τους αμελείς και κακοπροαίρετους γονείς. Κατά τη νομοθεσία αυτή, ο φόνος εκ προμελέτης συμπεριλαμβάνονταν στην κατηγορία των βαριών αμαρτημάτων που αφήνονταν στην κρίση του επισκόπου. Στις αρχές του 12^{ου} αιώνα, στην Αγγλία έχουμε την πρώτη κρατική νομοθεσία όπου ο φόνος ή η τυχαία πρόκληση ασφυξίας του παιδιού, χαρακτηρίζονταν ως έγκλημα και όχι ως αμάρτημα και τιμωρούνταν όπως η ανθρωποκτονία ενηλίκου. Ο σύνδεσμος από θρησκευτικής πλευράς ανάμεσα στην παιδοκτονία και στην παράνομη σεξουαλικότητα, φαίνεται ξεκάθαρα σε μια πολύ ζωνρή εικόνα του 12^{ου} αιώνα, που δείχνει μια μητέρα να σφάζει το παιδί της, επειδή την έκαιγε η κόλαση της λαγνείας.¹²⁴

¹¹⁹ Η περίπτωσή της θεωρείται η πιο τρομερή και ίσως και η μοναδική. Βλ. Kellum, 1973-4, 374.

¹²⁰ Orme, 2001, 95.

¹²¹ Kellum, 1973-4, 372-373.

Πολλές δολοφονικές πράξεις διαπράττονταν από άτομα που πίστευαν ότι σκοτώνοντας ένα παιδί, το έσωζαν από μια δυστυχή ζωή. Βλ. Hanawalt, 1974, 12.

¹²² Alexandre- Bidon and Lett, 1999, 44.

Πολλές γυναίκες φρόντιζαν να βαπτίσουν τα παιδιά τους πριν τα σκοτώσουν, με την ελπίδα ότι θα συγχωρεθούν από τον Θεό για την πράξη τους. Βλ. Shahar, 2003, 119.

¹²³ Helmbaltz, 1974-75, 382.

¹²⁴ Μακλάφλιν, 1977, 170-171.

Συνοψίζοντας, η παιδοκτονία ήταν κάτι θλιβερά συνηθισμένο και σίγουρα υπήρχαν πολλοί τρόποι, εκτός από το «πλάκωμα» στο κρεβάτι ή το μωλώπισμα, με τους οποίους δεν αποκαλύπτονταν. Τα αρχεία της Επαρχίας του Έσεξ στα τέλη του Μεσαίωνα (1570), αποκάλυψαν περιπτώσεις 30 μωρών που η ζωή τους κόπηκε από την ίδια τους τη μητέρα. Συγκεκριμένα, η ανάλυση των αιτιών θανάτων τους μας δίνει: πέντε περιπτώσεις στραγγαλισμού, δύο πλακωμάτων, έξι ασφυξίας με μαξιλάρι, στη σόμπα, σε λάκκο ή σε σωρούς από άχυρα, τέσσερις περιπτώσεις πνιγμού σε λίμνες και μία σε πηγάδι, μία αναφορά για θάψιμο ζωντανού μωρού, τρεις για σπάσιμο ή στρίψιμο του λαιμού, μία για ασφυξία στη ντουλάπα, δύο για κόψιμο του λαιμού, μία για χτύπημα στο κρεβάτι, μία για χτύπημα άντρα και τρεις από άγνωστες αιτίες.¹²⁵

Με το ποσοστό της παιδικής θνησιμότητας να κυμαίνεται στο 30 με 50% και με την υπογονιμότητα πολλών οικογενειών, η βρεφοκτονία φαίνεται ότι δεν χρησίμευε σε κάτι.¹²⁶ Άλλωστε ως φαινόμενο αποτελούσε την εξαίρεση και όχι τον κανόνα, γι' αυτό και δεν πρέπει να θεωρείται απόδειξη της αδιαφορίας των γονιών για τα ίδια τους τα παιδιά.¹²⁷

Στο τέλος του 14^{ου} αιώνα, η μεγάλη πτώση του πληθυσμού της Ευρώπης οδήγησε στην επανεκτίμηση των νηπίων και τη μείωση των όποιων φαινομένων βρεφοκτονίας υπήρχαν.¹²⁸

¹²⁵ Αξίζει να τονίσουμε εδώ ότι οι περιπτώσεις βρεφοκτονίας που έφταναν στο δικαστήριο ήταν ελάχιστες. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι δε συνέβαιναν συχνά, αλλά ότι ήταν πολύ εύκολο να καλυφθούν, καθώς η παιδική θνησιμότητα λόγω της εύθραυστης φύσης της ηλικίας, ήταν πολύ υψηλή την εποχή εκείνη. Βλ. Hanawalt, 1976, 307-308, 281-282.

¹²⁶ Hanawalt, 2002, 453.

¹²⁷ Oosterwijk, 2001-3.

¹²⁸ Opitz, 1992, 292.

ΑΤΥΧΗΜΑΤΑ

Στα προηγούμενα κεφάλαια εξετάσαμε περιπτώσεις όπου τα παιδιά έβρισκαν το θάνατο στα χέρια συνήθως των γονιών τους, των κηδεμόνων τους, των τροφών τους και γενικότερα των μεγαλύτερων τους. Όμως η παιδική ηλικία από την φύση της αποτελεί πάντοτε μια περίοδο αρκετά ριψοκίνδυνη, ιδίως για τα παιδιά της εποχής εκείνης, που στερούνταν σε μεγάλο ποσοστό την προσοχή των δικών τους. Στα παιδιά λοιπόν συνέβαιναν πολλά ατυχήματα, τις περισσότερες φορές θανατηφόρα.

Το νερό αποτελούσε ένα από τους μεγαλύτερους κινδύνους για τα παιδιά της μέσης εποχής. Για το λόγο αυτό και δεν μας εκπλήσσει το γεγονός ότι τα περισσότερο θαύματα αγίων με παιδιά, σχετίζονται με αυτό. Η ανάκαμψη ενός χλωμού, παγωμένου και σε κωματώδη κατάσταση παιδιού χωρίς αναπνοή ή παλμό, αποτελούσε για τους ανθρώπους του Μεσαίωνα ένα μεγάλο θαύμα, ενδεικτικό της δύναμης του αγίου.

Ο πνιγμός συχνά ήταν θανατηφόρος. Ενδεικτική εικόνα του φαινομένου αυτού μας δίνει η Ελεονόρ Γκόρντον που όπως αναφέρει στη μελέτη της, ένα 26% αφορούσε περιπτώσεις παιδιών που είχαν πέσει σε λάκκους, λιμνούλες ή πισίνες, ένα 5% σε ποτάμια και ρυάκια, ένα 22% σε πηγάδια, ένα 17% σε λιμάνια, βαρέλια μύρας και κρασιού, λουτρά και φρεάτια και ένα 5% σε υδρόμυλους.¹²⁹ Ο Φινουκάνε πάλι, αναφέρει ότι πάνω από τα μισά ατυχήματα που σχετίζονται με παιδιά σε συλλογές θαυμάτων, αναφέρονται σε πνιγμό σε πηγάδια, λίμνες, χαντάκια, έλη, ρυάκια, λακκούβες, βόθρους, φράγματα, πηγές, βαρέλια κρασιού, μύρας και νερού, κανάλια, υπόνομους, λουτρά κ.α., με τα αγόρια να υπερισχύουν των κοριτσιών σε ποσοστό 2 προς 1.¹³⁰

Γενικότερα, οι πόλεις δεν προσέφεραν μεγάλη ασφάλεια στα παιδιά. Το πηγάδι και το υπόγειο αποτελούσαν μέρη υψηλού κινδύνου. Στα χωριά πάλι, τα περισσότερα έπεφταν στο ποτάμι ή το ρυάκι που διέσχιζε την περιοχή τους.¹³¹ Χαρακτηριστικά είναι τα παραδείγματα που παραθέτουμε:

¹²⁹ Gordon, 1991, 151- 152.

¹³⁰ Goodich, 1995, 92.

¹³¹ Alexandre- Bidon and Lett, 1999, 194.

«...Ο Τόμας, γιος της Άλις, σε ηλικία πέντε ετών, έπεσε σε ένα βαρέλι με ζεματιστό νερό, ενώ περπατούσε αμέριμος μες στο σούρουπο. Ένα άλλο παιδί ο Ρόμπερτ, γιος του Ράλφ, πνίγηκε όταν πήγε να πάρει νερό από το ποταμό Τάμεση.¹³² Το ίδιο ακριβώς συνέβη και με την εννιάχρονη Μαίρη, κόρη της Άγκνες...».

[1274] «...Σχεδόν άνοιξη...η Τζοάν, ένα φτωχό παιδί πέντε ετών, κατευθύνθηκε προς το Ρίσλεϊ για να ζητιανέψει για λίγο ψωμί. Ενώ διέσχισε μια γέφυρα, έπεσε στο νερό και πνίγηκε. Η μητέρα της ήταν εκείνη που την βρήκε πρώτη...»

[Coroner's rolls, Bedfordshire Historical Record Society, XLI, 1961].

«...Οι δικαστές...είπαν ότι την προηγούμενη Κυριακή μετά την θεία λειτουργία, καθώς η Μαίρη γέμιζε ένα πήλινο δοχείο με νερό στην όχθη του Τάμεση, έγινε παλίρροια που την παρέσυρε και την έπνιξε...»

[Calendar of Coroners Rolls of the City of London A.D. 1300-1378, London, 1913]¹³³

Σύμφωνα με τους περισσότερους μελετητές πέρα από το νερό, κύρια αιτία θανάτου των νηπίων αποτελούσε η φωτιά..

Το 33% των παιδιών κάτω του ενός έτους, έβρισκαν τραγικό θάνατο στην κούνια τους από την εκδήλωση πυρκαγιάς, ενώ το ποσοστό αυτό πέφτει στο 3% μετά την ηλικία των 2-3 ετών. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η φωτιά προκαλούνταν από κότες που περιπλανώμενες στο σπίτι, είτε παρέσυραν κάποιο αναμμένο άχυρο ή κλαδί και το έριχναν κατά λάθος στην κούνια του μωρού, είτε άρπαζαν φωτιά οι ίδιες και την μετέφεραν σε όλο το σπίτι. Τα μωρά τυλιγμένα σε φασκές, δεν μπορούσαν να αντιδράσουν.¹³⁴ Συνάμα, άλλα έβρισκαν τραγικό θάνατο καθώς καίγονταν από καυτό λάδι ή νερό, έπεφταν σε φούρνους, και κεραυνοβολίζονταν. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις ακόλουθες περιπτώσεις:

¹³² Hanawalt, 1993, 74.

¹³³ Goldberg, 1995, 82-83.

¹³⁴ Hanawalt, 1986, 175.

Μια τυπική μεσαιωνική οικογένεια, μπροστά σε ανοιχτή εστία φωτιάς. Το τσουκάλι στέκεται σε ένα τρίποδο και το μικρό αγόρι αριστερά κρατά τη φωτιά αναμμένη. Η μητέρα με το ένα χέρι ανακατεύει το φαγητό και με το άλλο φροντίζει το μωρό.¹³⁵

Στην μελέτη της η Ελεονόρ Γκόρντον αναφέρει την περίπτωση ενός 7χρονου αγοριού που ζεματίζεται από το βραστό νερό ενός τσουκαλιού με φασόλια, ενώ ένα 4χρονο τραυματίζεται σοβαρά όταν ρίχνεται στην φωτιά κατά τη διάρκεια μιας φιλονικίας μεταξύ υπηρετών. Σε μια άλλη πάλι περίπτωση, ένα μωρό 15 μηνών πέφτει με το κεφάλι σε κάρβουνα που άναβαν, ενώ οι γονείς του απουσιάζουν στην εκκλησία. Όταν εκείνοι επιστρέφουν, το βρίσκουν μισοπεθαμένο. Οι προσευχές όμως των ίδιων και των γειτόνων τους, του δίνουν πάλι ζωή.¹³⁶ Τέλος, χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση ενός βρέφους ενός μηνός που κάηκε μαζί με τη μητέρα του από ένα κερί που εκείνη είχε αφήσει αναμμένο,¹³⁷ καθώς και ο θάνατος ενός μωρού έξι μηνών από βραστό νερό.¹³⁸

Ο αγγλικός κλήρος του 13^{ου} αιώνα είχε συνειδητοποιήσει τους κινδύνους που διέτρεχαν τα παιδιά γι' αυτό προειδοποιούσε τις μητέρες να μην τα αφήνουν μόνα τους στην κούνια, ιδιαίτερα αν αυτή ήταν κοντά σε εστία φωτιάς, από φόβο ότι η κούνια μπορεί να αναποδογύριζε και εκείνα να καίγονταν.¹³⁹ Κατά την τελετή μάλιστα της βάφτισης όρκιζαν τους ανάδοχούς, να προσέχουν τα παιδιά από

¹³⁵ Goodich, 1995, 92,176.

¹³⁶ Gordon, 1991, 156.

¹³⁷ Mount (επ.), 2005.

¹³⁸ Kellum, 973-74, 371.

¹³⁹ Finucane, 1977, 109.

το νερό και την φωτιά.¹⁴⁰ Συγκεκριμένα, παραθέτουμε απόσπασμα από ένα αγγλικό τυπικό βάφτισης του 14^{ου} αιώνα :

«... να προστατεύεται αυτό το παιδί από το νερό, από την φωτιά, από το πόδι των αλόγων και από το δόντι του σκύλου. ...».
[Ph. Contamine, La vie quotidienne pendant la guerre de Cent Ans, France et Angleterre, Paris, Hachette, 1976, 160]¹⁴¹

Σε άλλες περιπτώσεις τα παιδιά έχαναν τις αισθήσεις τους. Η διάρκεια της αναισθησίας διαρκούσε από λίγα λεπτά ως εφτά ημέρες. Οι γονείς και οι φίλοι των τραυματισμένων παιδιών δεν μπορούσαν να διακρίνουν το κώμα από τον θάνατο. Η πιο συχνή αιτία αυτής της κατάστασης ήταν το πέσιμο από τα δέντρα, από τοίχους και άλλα ψηλά μέρη. Επίσης, χτυπήματα από μηχανές οργάνου και ανήμερα ζώα, οδηγούσαν συχνά σε μια τέτοια κατάσταση.

Ένα δίχρονο αγόρι για παράδειγμα, χτυπήθηκε στο κεφάλι από μία κανάτα, όταν το στήριγμα στο οποίο ήταν τοποθετημένη κατέρρευσε. Οι προσευχές όμως των γονιών του στον άγιο Μπέκετ του έσωσαν τη ζωή. Ο ίδιος άγιος ανάστησε ένα εννιάχρονο μαθητή που δέχτηκε ένα ισχυρό χτύπημα στο κεφάλι από μία τεράστια πέτρα, καθώς και ένα μικρό κοριτσάκι, την Έμελιν, που είχε πέσει από το τείχος ενός κάστρου όπου είχε ανέβει για να ρίξει βότσαλα σε άλλα παιδάκια. Σε μια άλλη πάλι περίπτωση, ένα βρέφος κατάφερε να αναποδογυρίσει την κούνια του και να βρεθεί στο πάτωμα, ενώ ένα άλλο εφτάχρονο κορίτσι έπεσε στο κατώφλι του σπιτιού της.

Πολλές φορές τα ατυχήματα ήταν πολύ επώδυνα, όπως για παράδειγμα το ατύχημα ενός μικρού κοριτσιού, που κατά τη διάρκεια ενός καβγά έξω από το κτίριο του σχολείου του, δέχτηκε μια μαχαιριά στη βουβωνική χώρα.. Χάρη στην επέμβαση του πάτρωνα και του βικάριου μιας γειτονικής εκκλησίας που της έραψαν το τραύμα με μεταξωτό νήμα και με την ευλογία πάντα του αγίου Μπέκετ, το παιδί όχι μόνο συνήλθε, αλλά την επομένη κιόλας ημέρα δεν είχε ούτε σημάδι.

Μία έφηβη αγρότισσα πάλι, έπεσε τυχαία πάνω σε ένα δίκρανο, με αποτέλεσμα το ένα δόντι του να της καρφώσει στο λαιμό και το άλλο στο πηγούνι. Σε μια άλλη περίπτωση, ένας πατέρας χτύπησε άθελα στο κεφάλι με ένα δίκρανο την κόρη του. Το δίκρανο αφαιρέθηκε από το κρανίο της, όμως η μικρή ήταν μόλις δύο

¹⁴⁰ Mount (επ.), 2005.

¹⁴¹ Alexandre-Bidon and Lett, 1999, 192

ετών και όλοι φοβόντουσαν ότι δεν θα μπορούσε να επιβιώσει. Ένας γιατρός μάλιστα που κατέφθασε στο σημείο ήταν πολύ απαισιόδοξος για την πορεία της υγείας του παιδιού, καθώς θεωρούσε ότι είχε τραυματιστεί το μυαλό. Η πίστη όμως των γονιών της την έσωσε.

Στους Μέσους Χρόνους, όπως και σε όλες τις εποχές, τα παιδιά τοποθετούσαν αντικείμενα στο στόμα τους, όπως δαχτυλίδια, καρφίτσες, νομίσματα και κυρίως περιδέραια. Κάποιο μάλιστα κατάπιε ένα έμβλημα του αγίου Θωμά Μπέκετ (1118-1170), που μόνο ύστερα από θερμές προσευχές του πατέρα του, κατάφερε να αφαιρεθεί.¹⁴² Μαρτυρούνται επίσης και περιπτώσεις παιδιών που έβαζαν στις μύτες τους και στα αυτιά τους σταφίδες, πέτρες ή φασόλια. Η δίχρονη Άγκνες για παράδειγμα, έβαλε μια σταφίδα μέσα στο ρουθούνι της και για έξι ολόκληρους μήνες οι γονείς της προσπαθούσαν να της την αφαιρέσουν, ενώ ένα άλλο αγοράκι έβαλε ένα χαλίκι στο αυτί του.¹⁴³

Ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό παιδικής θνησιμότητας οφειλόταν σε ασφυξία των παιδιών κυρίως κατά τη διάρκεια του ύπνου τους με ενήλικες, είτε τις μητέρες ή τις παραμάνες που τα φρόντιζαν.¹⁴⁴ Το πλάκωμα ήταν ένα μεγάλο πρόβλημα που ξεκινούσε από τη συνήθεια να κοιμούνται οι γονείς με τα παιδιά για ζεστασιά. Ένα βράδυ μια γιαγιά παρατήρησε ότι είχε πολύ ώρα να ακούσει το κλάμα του εγγονιού της και τη φωνή της κόρης της από το μέσα δωμάτιο. Μπαίνοντας λοιπόν σε αυτό για να δει τι συνέβαινε, αντίκρισε την κόρη της να κοιμάται πάνω στο παιδί, το οποίο και είχε πεθάνει από ασφυξία.¹⁴⁵ Την ίδια κατάληξη είχε και η περίπτωση ενός πατέρα, που μεθυσμένος ξάπλωσε πάνω στο παιδί του.¹⁴⁶

Η περίπτωση αυτή όπως και πολλές παρόμοιες, αποδεικνύουν ότι η ασφυξία των παιδιών στο κρεβάτι μπορεί να συνέβαινε τυχαία και όχι πάντα με σκοπό τον θάνατό του. (βλ. το πλάκωμα ως μέθοδο βρεφοκτονίας στο προηγούμενο κεφάλαιο).

Στο χρονικό του βασιλιά Ερρίκου VI (κυβέρνησε την περίοδο 1422-1461/71), γίνεται λόγος για την περίπτωση ενός τετράχρονου αγοριού, που καθώς έπαιζε μακριά από το βλέμμα των γονιών του, κρεμάστηκε από ένα κομμάτι δέρματος και για τον έξι μηνών Τζόρτζ που στην προσπάθειά του να βγει από την κούνια του,

¹⁴² Gordon, 1991, 152- 154.

¹⁴³ Orme, 2001, 100,157.

¹⁴⁴ Gordon, 1991, 154.

¹⁴⁵ Finucane, 1977, 109.

¹⁴⁶ Goodich, 1995, 92.

κινδύνεψε να πνιγεί με τις φασκές που ήταν τυλιγμένος. Και στις δύο περιπτώσεις τα παιδιά σώθηκαν ως εκ θαύματος.

Διαφορετική είναι η περίπτωση όπου μια υπηρέτρια «έβγαλε» τον αγκώνα του παιδιού ενώ έπαιζαν μαζί. Τρομοκρατημένη η υπηρέτρια το έδωσε στην παραμάνα, η οποία αφού του το έδεσε, το έβαλε να κοιμηθεί με την υπόσχεση να πραγματοποιήσει προσκύνημα στο ναό του αγίου Έντμουντ. Την επομένη το παιδί ήταν εντελώς καλά και οι γονείς πιθανολογείται ότι δεν έμαθαν ποτέ τι είχε συμβεί.

Αξιοσημείωτο είναι και το ακόλουθο γεγονός. Ένα μικρό κορίτσι, η Άλις σε ηλικία 5 ετών, ενώ περιδιάβαινε ένα δρόμο προς το Λονδίνο, έπεσε σε μια λακκούβα και στραμπούλισε τον αστράγαλο της. Οι μέρες περνούσαν και ο αστράγαλος πρήζονταν ολοένα και περισσότερο μέχρι που ένα πρωί η μικρή ξύπνησε παράλυτη στην αριστερή πλευρά. Ένας χειρουργός του Λονδίνου είχε αποκλείσει το ενδεχόμενο να γίνει εντελώς καλά. Πατέρας και κόρη λοιπόν πραγματοποίησαν προσκύνημα στο ναό του αγίου Γιάκομπς στην Κομποστέλα. Για δέκα χρόνια περιπλανούνταν ζητιανεύοντας για να ζήσουν. Τελικά, μετά από ένα τάξιμο που έκανε ο πατέρας στο άγιο Μπέκετ, το κορίτσι θεραπεύτηκε.

Πιο συχνοί ήταν οι ελαφροί τραυματισμοί των παιδιών, όπως γδαρσίματα και μώλωπες. Ένα δεκαοχτάμηνο βρέφος γλίτωσε με μία μόνο μελανιά πάνω από το μάτι του όταν ο τοίχος του σπιτιού του κατέρρευσε πάνω του, ενώ αυτό κοιμόταν στην κούνια του. Ένα 12χρονο αγόρι πάλι, σώθηκε ως εκ θαύματος όταν ένα κοπάδι ταύρων πέρασε από δίπλα του. Μόνο κάποιες μελανιές στο στήθος του μαρτυρούσαν το επεισόδιο αυτό. Τέλος, ένα άλλο οκτάχρονο αγόρι γλίτωσε με λίγες μόνο μελανιές, όταν έπεσε από την άμαξα που οδηγούσε.¹⁴⁷

Τα ζώα αντιπροσώπευαν ένα μεγάλο κίνδυνο για τα παιδιά του Μεσαίωνα και μπορούσαν να προκαλέσουν τραυματισμούς όπως τους παραπάνω, αλλά και να οδηγήσουν στον θάνατο. Ενδεικτικό είναι το αγγλικό τυπικό βάφτισης του 14^{ου} αιώνα, που παραθέσαμε προηγουμένως, όπου πέρα από το νερό και τη φωτιά, επισημαίνεται η προσοχή των αναδόχων όσον αφορά στην ασφάλεια των παιδιών από επιθέσεις ζώων. Δικαστικά έγγραφα και συλλογές θαυμάτων, αναφέρουν περιπτώσεις που ιδιοκτήτες ζώων δικάζονταν και πολύ συχνά καταδικάζονταν, όπως συνέβη στην περίπτωση ενός ιδιοκτήτη γουρουνιού που το είχε σκάσει από το στάβλο του και είχε

¹⁴⁷ Gordon , 1991, 154-156.

δαγκώσει ένα αγοράκι και ενός κατόχου γαϊδουριού που σκότωσε ένα μικρό παιδί δίνοντάς του μια πολύ δυνατή κλωτσιά.¹⁴⁸

Χαρακτηριστική όμως είναι και η περίπτωση ενός βρέφους ενός μηνός, της Τζοάν, κόρης μετανάστριας. Η μητέρα του το είχε αφήσει μόνο του στην κούνια για να παρευρεθεί σε μια λειτουργία στην εκκλησία. Όταν επέστρεψε βρήκε το μωρό της δαγκωμένο από ένα γουρούνι που είχε μπει στο σπίτι.¹⁴⁹ Ήταν πολύ συνηθισμένο, κυρίως στην ύπαιθρο, τα γουρούνια να μπαινοβγαίνουν από τις ανοιχτές πόρτες στα σπίτια και να δαγκώνουν ή να αναποδογυρίζουν τις κούνιες των μωρών.¹⁵⁰ Ένα γουρούνι έριξε ένα κοριτσάκι 2μισι ετών σε ένα χαντάκι, όταν τις επιτέθηκε για να τις πάρει το ψωμί που έτρωγε,¹⁵¹ ενώ ένα άλλο αγοράκι κινδύνεψε να πνιγεί όταν ένα γουρούνι το έριξε στη θάλασσα.¹⁵² Στα δάση και στην εξοχή τα παιδιά κινδύνευαν από σκύλους, φίδια, αράχνες και άλογα.¹⁵³ Η Μπάρμπαρα Χάναβαλτ αναφέρει ότι ένα 5% της παιδικής θνησιμότητας στο Λονδίνο κατά τους Μέσους Χρόνους, οφείλονταν σε επιθέσεις ζώων.¹⁵⁴

Πολλά παιδιά τραυματιζόνταν και κατά την διάρκεια του παιχνιδιού και των εξερευνησέων τους. Στο Λονδίνο το 1322, ο μικρός Ρόμπερτ, επτά ετών, καθώς σκαρφάλωνε με άλλα αγόρια σε κομμάτια ξύλου και η τρίχρονη Βεατρίκη Σίρλει τον 15^ο αιώνα, καθώς έπαιζε με άλλα παιδιά κοντά σε μια σωρό με καυσόξυλα, τραυματίστηκαν σοβαρά. Τον ίδιο αιώνα, από ύψος 30 ποδιών έπεσε ο Τόμας Σκοτ, όταν σκαρφάλωσε σε ένα δέντρο για λόγους επίδειξης ή για να πάρει πουλιά από τις φωλιές τους. Νοσηλευόμενος για καιρό στο πλησιέστερο μοναστήρι και με την βοήθεια του βασιλιά Ερρίκου VI, κατάφερε να συνέλθει.¹⁵⁵ Επίσης, ο Τζον Νόουκ βρήκε τραγικό θάνατο, όταν προσπαθώντας να πιάσει την μπάλα που βρισκόταν στο περβάζι, έπεσε από το παράθυρο. Ο εφτάχρονος Ρόμπερτ, ενώ έπαιζε πάνω σε μία σωρό ξυλείας, έσπασε το δεξί του πόδι. Ο Ρίτσαρντ πνίγηκε στο ποταμό Τάμεση, ενώ ο εξάχρονος Φίλιπ, γλίστρησε και έπεσε σε ένα χαντάκι.¹⁵⁶ Επίσης, τα παιδιά τραυματιζόνταν συχνά καθώς έπαιζαν με όπλα και σπαθιά. Και δεν ήταν μόνο τα

¹⁴⁸ Alexandre-Bidon and Lett., 1999, 193.

¹⁴⁹ Hanawalt, 1993, 64.

¹⁵⁰ Orme, 2001, 99.

¹⁵¹ Hanawalt, 1986, 180.

¹⁵² Gordon, 1991, 159.

¹⁵³ Goodich, 1995, 92.

¹⁵⁴ Hanawalt, 1986, 177.

¹⁵⁵ Orme, 2001, 180-181.

¹⁵⁶ Hanawalt, 1993, 78.

παιδιά της αριστοκρατίας που συνήθιζαν να παίζουν έτσι. Το 1271 ένα αγοράκι πέντε ετών χτυπήθηκε κατά λάθος από το τόξο ενός δεκάχρονου.¹⁵⁷

Τέλος, κάποια παιδιά τραυματίζονταν κατά τη διάρκεια μιας εργασίας που τους είχε ανατεθεί, όπως το να μαζεύουν χόρτα στο δάσος, να ψαρεύουν, να μεταφέρουν νερό, να βόσκουν ζώα, να γνέθουν, να πλένουν ρούχα ή να ακολουθούν τους γονείς ή τους εργάτες τους στην αγορά.¹⁵⁸ Στην προσπάθεια πάλι μίμησης των μεγάλων, πολλά τραυματίζονταν από αντικείμενα όπως, μαχαίρια, τσεκούρια, τσουγκράνες.

Η φύση των αγοριών ήταν πιο ριψοκίνδυνη από αυτή των κοριτσιών, γι' αυτό και από τα τέσσερα τους είχαν πολλά ατυχήματα κυρίως έξω από το σπίτι, με εργαλεία, ζώα και οχήματα. Τα κορίτσια πάλι, καθώς έμεναν στο σπίτι πλάι στις μανάδες τους, τραυματίζονταν συνήθως κατά τη διάρκεια του μαγειρέματος.¹⁵⁹ Ποσοτικά και αναφορικά στα κορίτσια, 50% των θανάτων γίνονταν στο σπίτι ή σε κοντινά σπίτια, ενώ το άλλο 50% σε δρόμους, κοντά σε νερό και σε εκκλησίες. Η 11χρονη Τζουλιάννα, έπεσε από το παράθυρο στην προσπάθεια της να εξασφαλίσει μια καλύτερη εικόνα της Χάι Στριτ. Για τα αγόρια το ποσοστό αυτό ήταν διαφορετικό: Μόνο το 20% των ατυχημάτων τους λάμβανε χώρα στο σπίτι, ενώ στα καταστήματα και στα δημόσια μέρη το ποσοστό ήταν 16% και 60%

6. Ένα παιδί, που αναποδογυρίστηκε από ένα κάρο, μπροστά στους ταραγμένους συγγενείς του. Οβιδίου Μεταμορφώσεις, 14ος αιώνας, Λυών, Δημοτ. Βιβλιοθήκη χ/φ 742, φ. 205 ν^ο.

¹⁵⁷ Orme, 2001, 182.

¹⁵⁸ Goodich, 1995, 97.

¹⁵⁹ Orme, 2001, 100, 67.

αντίστοιχα.¹⁶⁰ Κατά την Μπάρμπαρα Χάναβαλτ, σε όλες τις περιπτώσεις τα ατυχήματα των αγοριών υπερίσχυαν αυτά των κοριτσιών σε μια αναλογία 63% προς 54%.¹⁶¹ Ενδεικτικό της ρισοκίνδυνης και επιπόλαιης φύσης των αγοριών είναι το παρακάτω περιστατικό, που είχε ωστόσο μια πολύ ευχάριστη κατάληξη:

«...κάποια νεαρά αγόρια που είχαν καταφέρει να μπουν στο ναό, για καλή τους τύχη βρήκαν μια πόρτα μισάνοιχτη που οδηγούσε στην οροφή. Έτρεξαν προς αυτήν...με σκοπό να παρακολουθήσουν καλύτερα τα ρούχα και τις χειρονομίες των ιερέων και να ακούσουν καλύτερα τους λόγους τους...Κάποιοι όμως τα είδαν, τα κυνήγησαν και αφού τα μάλωσαν για την απερισκεψία τους και τα χτύπησαν δυνατά, τα ανάγκασαν να κατέβουν.

Ένα από αυτά τα αγόρια, βλέποντας την τιμωρία των φίλων του, φοβήθηκε να πέσει στα χέρια αυτών των ανθρώπων και ανέβηκε ακόμα ψηλότερα...από απροσεξία όμως έβαλε το πόδι του σε μία πέτρα, που κατέρρευσε...Το νεαρό αγόρι χάνοντας το στήριγμά του έπεσε στο έδαφος αναισθητο...Οι γονείς του θρηνούσαν, τραβούσαν τα μαλλιά τους και έκλαιγαν με δυνατούς λυγμούς. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, με θέλημα του Θεού... το παιδί συνήλθε χωρίς ίχνος γρατσουνιάς...»¹⁶²

Πού βρίσκονταν όμως οι γονείς όταν συνέβαιναν αυτά τα ατυχήματα; Ήταν οι μεσαιωνικοί γονείς τόσο αδιάφοροι για τα παιδιά τους που τα άφηναν μόνα χωρίς καμιά επίβλεψη;

Η ανεπαρκής επίβλεψη σε συνδυασμό με την έλλειψη κρίσης και την ανικανότητα, αποτελούσαν τις κυριότερες αιτίες ατυχημάτων. Οι μητέρες, ασχολούμενες με διάφορες εργασίες, δεν μπορούσαν να επιβλέπουν πάντα τα παιδιά τους. Μια γυναίκα για παράδειγμα, η Έντιθ Κέιντ, έστειλε τον μόλις 18 μηνών γιο της να παίξει στο δρόμο. Ο μικρός περιπλανήθηκε στους δρόμους και έπεσε σε μια μικρή λίμνη με νερό. Κάτι ανάλογο συνέβη και σε ένα άλλο αγοράκι 2 ετών, όταν ξέφυγε της προσοχής της μητέρας του, που καταπιάνονταν με το πλύσιμο των ρούχων.¹⁶³ Σε μια άλλη περίπτωση, ένα παιδάκι ενάμισι ετών ξέφυγε της προσοχής του πατέρα του, βγήκε από το σπίτι και έπεσε σε ένα πηγάδι. Ένα άλλο παιδί πάλι

¹⁶⁰ Hanawalt, 1993, 75.

Alexandre– Bidon and Lett, 1999, εικ.6.

¹⁶¹ Hanawalt, 1986, 180.

¹⁶² Wilson, 2002.

¹⁶³ Gordon, 1991, 157.

3μισι ετών έπεσε σε ένα χαντάκι όταν η μητέρα του βγήκε από το σπίτι για να αγοράσει μύρα.¹⁶⁴ Στα δύο και τρία τους τα παιδιά άρχιζαν να περπατούν και να εξερευνούν το περιβάλλον, με συνέπειες συχνά μοιραίες, όταν στερούνταν η απαιτούμενη προσοχή: Ένα κοριτσάκι τριών ετών, τον Αύγουστο του 1301, ενώ έπαιζε στο δρόμο έξω από το σπίτι της, χτυπήθηκε από ένα αφηνιασμένο άλογο. Τον Ιανουάριο του 1339, ένα άλλο πάλι κοριτσάκι τριάμισι ετών, μπήκε σε ένα σπίτι αναζητώντας ζεστασιά και έπεσε σε ένα δοχείο με βραστό νερό.¹⁶⁵

Στους περισσότερους γονείς δεν άρεσε να αφήνουν τα παιδιά μόνα τους στο σπίτι. Οι αγρότες όμως στην πλειοψηφία τους, δεν άνηκαν σε αυτή την κατηγορία, γεγονός που αποδεικνύεται από τα παρακάτω παραδείγματα: Ένα μικρό παιδί περιπλανιόταν έξω από το σπίτι του και δίχως την επίβλεψη κάποιου μεγαλύτερου, έπεσε σε ένα ποτάμι και πνίγηκε. Πνιγμένο σε ένα χαντάκι βρέθηκε από τη μητέρα του και ένα άλλο κοριτσάκι που είχε αφηθεί στα χέρια μιας τυφλής γυναίκας να το προσέχει, όσο απουσίαζαν οι γονείς του.

Συνήθως βέβαια τα μεγαλύτερα αδέρφια ή γενικότερα κάποια άλλα μεγαλύτερα παιδιά (που η ηλικία τους πολλές φορές δεν ξεπερνούσε τα 5), αναλάμβαναν την φύλαξη των μικρότερων. Στις περισσότερες όμως περιπτώσεις, τα αποτελέσματα ήταν τραγικά, όπως στην περίπτωση της Λούση που αφέθηκε στην προσοχή της μόλις 3χρονης αδελφής της, Άγκνες και κάηκε όταν η τελευταία βγήκε έξω να παίξει.¹⁶⁶ Ένα άλλο πεντάχρονο αγόρι ανέλαβε να προσέχει τον μόλις ενός έτους αδελφό του. Όταν όμως ξέσπασε φωτιά στο σπίτι τους, το μωρό αβοήθητο κάηκε στην κούνια του.¹⁶⁷ Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση ενός ναυτικού που ανέθεσε την επιμέλεια της μικρής 2χρονης κόρης του σε ένα μεγαλύτερο κορίτσι, όταν πήγε να βοηθήσει τους συναδέλφους του στην επισκευή των πλοίων τους. Ένα μεγάλο κύμα χτύπησε τα δύο κορίτσια ενώ έπαιζαν και το μικρότερο κινδύνεψε να πνιγεί. Μια άλλη μητέρα πάλι, η Σιμπίλα, άφησε την τεσσάρων μηνών κόρη της στα χέρια ενός άλλου παιδιού για να βοσκήσει. Όταν όμως επέστρεψε, το μωρό της είχε κρεμαστεί από τις ταινίες με τις οποίες το έδενε στην κούνια του. Στα χέρια του τρίχρονου γιου της, άφησε μια γυναίκα το 6 μηνών μωρό της. Το τελευταίο βγήκε έξω να παίξει και το μωρό γλίστρησε στο λουτρό και κινδύνεψε να πνιγεί. Τέλος, ένα άλλο δίχρονο αγοράκι, ο Γουίλλιαμ, ξέφυγε από τα χέρια της υπηρέτριας και έφυγε

¹⁶⁴ Hanawalt, 1986, 181.

¹⁶⁵ Hanawalt, 1993, 65.

¹⁶⁶ Hanawalt, 1986, 177.

¹⁶⁷ Orme, 2001, 100.

από το σπίτι για να βρει την μητέρα του που είχε πάει για δείπνο σε ένα γειτονικό σπίτι. Ο μικρός έπεσε στο ποτάμι. Πέρα όμως από τις παραπάνω περιπτώσεις, υπήρχαν και εκείνοι που άφηναν τα παιδιά τους σπίτι εντελώς μόνα, μη συνειδητοποιώντας τους κινδύνους που εκείνα διέτρεχαν.¹⁶⁸

Μια πολύ λεπτομερής περίπτωση τέτοιας αμέλειας, ήταν εκείνη του Γκερβάσε, ενός μάγειρα που μαζί με τη σύζυγό του, άφησαν τα τρία τους παιδιά σπίτι για να παρευρεθούν σε μια απογευματινή λειτουργία. Όταν οι γονείς επέστρεψαν, τα δύο κορίτσια 3 και 5 ετών βρίσκονταν σπίτι, αλλά ο μικρός αδελφός τους Ρότζερ 2 μόλις ετών, το είχε σκάσει. Ευτυχώς με τη μεσολάβηση του Τόμας Χέρεφοντ, το παιδί βρέθηκε την αυγή σε ένα χαντάκι κοντά σε μια γέφυρα..¹⁶⁹ Το ίδιο συνέβη και με το δίχρονο Ρότζερ, που ενώ οι γονείς του έλειπαν σε μια ολονύχτια κηδεία, βγήκε από την κούνια του και περιπλανήθηκε στους δρόμους, ώσπου βρέθηκε από κάποιον περαστικό και παραδόθηκε στους γονείς του. Και ο 18 μηνών Γκίλμπερτ ξεγλίστρησε από το δωμάτιό του και κατέληξε σε ένα φρεάτιο από όπου σώθηκε με την θαυματουργική παρέμβαση ενός αγίου.¹⁷⁰

Από πρακτικά που σώζονται, στην Αγγλία τα βρέφη και τα νήπια ήταν εκείνα που πέθαιναν σε ατυχήματα που προκαλούνταν λόγω έλλειψης γονεϊκής επίβλεψης. Ιδιαίτερα εκπληκτικός είναι ο αριθμός των βρεφών που πέθαιναν από φωτιά που ξεσπούσε στο σπίτι τους. Αν και τέτοιες περιπτώσεις υποδηλώνουν αδιαφορία, ωστόσο υπάρχουν και παραδείγματα αφοσίωσης: Μια μητέρα έπαθε ασφυξία από τον καπνό, όταν πήγε να σώσει το μωρό της από τη φωτιά που είχε ξεσπάσει στο σπίτι της.¹⁷¹

Οι πιο επικίνδυνες ώρες για την πρόκληση τέτοιων ατυχημάτων, ήταν οι ώρες που οι γονείς τους καταπιάνονταν με τις εργασίες τους, οι γυναίκες με τα ζώα και το νοικοκυριό και οι άνδρες στα χωράφια τους, σε ποσοστό 21% το πρωί και 43% το μεσημέρι.¹⁷² Αναφορικά τώρα με τους μήνες, φαίνεται ότι το 47 % των ατυχημάτων λάμβανε χώρα τους μήνες από τον Μάιο ως τον Αύγουστο, όταν όλοι οι μεγάλοι έριχναν την προσοχή τους στα χωράφια. Οι γονείς δεν είχαν και πολλές επιλογές. Η

¹⁶⁸ Gordon, 1991, 157.

¹⁶⁹ Goodich, 1995, 99.

¹⁷⁰ Gordon, 1991, 157-158.

¹⁷¹ Shahr, 2003, 188.

¹⁷² Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώνονταν ότι οι πρώτες μέρες της εβδομάδας (Κυριακή ως Τετάρτη) και οι απογευματινές ώρες μετά τις 15:00, ήταν οι πιο επικίνδυνες στιγμές για την πρόκληση ατυχημάτων. Βλ. Goodich, 1995, 101.

έπρεπε να αφήσουν τα παιδιά τους στο σπίτι ή τα έπαιρναν μαζί τους στους αγρούς. Στη δεύτερη περίπτωση, οι πιθανότητες για ατυχήματα ήταν πολύ λιγότερες.¹⁷³

Αν και οι πληροφορίες που διαθέτουμε για την παιδική ηλικία στο Μεσαίωνα αναφέρονται κυρίως στην ύπαιθρο, ωστόσο εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι λιγότερα παιδιά πέθαιναν στις πόλεις από ατυχήματα από ότι στην ύπαιθρο. Κατά ένα μέρος, αυτό οφείλονταν στο ότι τα αστικά κέντρα είχαν λιγότερα σε αριθμό παιδιά. Οι γάμοι καθυστερούσαν έως ότου η γυναίκα συγκεντρώσει την προαπαιτούμενη προίκα και ο άντρας αποκατασταθεί επαγγελματικά. Επίσης, υπήρχε και ένα υψηλό ποσοστό ανύπαντρων. Ένας ακόμα λόγος για το μικρό αριθμό θανάτων από ατυχήματα, ήταν ότι στο Λονδίνο τα παιδιά επιβλέπονταν περισσότερο από ότι στην ύπαιθρο, αν και οι πιθανότητες προσβολής από κάποια αρρώστια στις πόλεις, ήταν πάντα περισσότερες. Η προστασία του παιδιού ίσως να μη είχε οργανωθεί στο Λονδίνο, αλλά οι δρόμοι και τα σπίτια ήταν πλημμυρισμένα από ενήλικες που πήγαιναν στις δουλειές τους ή σε διασκεδάσεις.¹⁷⁴ Οι γονείς εργάζονταν σε μαγαζιά που ήταν μέσα στα σπίτια τους και έτσι μπορούσαν να επιβλέπουν καλύτερα τα παιδιά τους, από ότι οι χωρικοί που έφευγαν για να καλλιεργήσουν τα χωράφια τους και να βοσκήσουν τα ζώα τους. Επίσης, στο Λονδίνο πολλά σπίτια είχαν υπηρέτες ή ένοικους που ζούσαν μαζί ή δίπλα στην οικογένεια και αναλάμβαναν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο την επίβλεψη των παιδιών.¹⁷⁵

Συνοψίζοντας, και με γνώμονα την έρευνα της Μπάρμπαρα Χάναβαλτ, η συμπλήρωση του πρώτου έτους ηλικίας, σηματοδοτούσε το πρώτο στάδιο στην ανάπτυξη ενός παιδιού. Το 32% των παιδιών αυτής της ηλικίας πέθαιναν στην κούνια τους από φωτιά ενώ κοιμόντουσαν, το 46% έβρισκε τραγικό θάνατο όταν έπαιζε με άλλα παιδιά ή μόνο του στο νερό ή στη κουζίνα και το 13% στο δρόμο. Στα 2 και 3 έτη του παιδιού, όταν δηλαδή ανέπτυσσε κινητικές ικανότητες και άρχισε να εξερευνά το περιβάλλον, τα ατυχήματα ανέρχονταν σε ποσοστό 38%. Η πυρκαγιά ως αιτία θανάτου πέφτει στο 3% , ενώ ο αριθμός των ατυχημάτων που σχετιζόνταν με το παιχνίδι και άλλες δραστηριότητες ανερχόταν σε ποσοστό 65%.¹⁷⁶

¹⁷³ Hanawalt, 1986, 176-177, 181.

¹⁷⁴ Ένα αγόρι καθώς μετέφερε νερό, δέχτηκε την επίθεση ενός κληρικού και ενός μάγαιρα. Οι γείτονες που αντιλήφθηκαν το γεγονός, παρενέβησαν και έσωσαν το παιδί από τα χέρια τους. Βλ. Hanawalt, 1993, 63, 67.

¹⁷⁵ Hanawalt, 1998, 166-167. Ωστόσο, τα πολυώροφα σπίτια των πόλεων αποτελούσαν μεγάλο κίνδυνο για τα παιδιά, καθώς πολλά από αυτά έπεφταν από τα μπαλκόνια. Βλ. Alexandre-Bidon and Lett, 1999, 194.

¹⁷⁶ Hanawalt 1986, 180-181.

Κατά την ηλικία των 4^{ων}, ο αριθμός των ατυχημάτων μειώθηκε αισθητά, καθώς τα παιδιά είχαν μάθει να είναι προσεχτικά και είχαν αναπτύξει εν μέρει τον κινητικό τους έλεγχο.¹⁷⁷ Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι από τις 945 περιπτώσεις που περιλαμβάνονται σε επίσημους καταλόγους, ένα 25% παιδιών πέθαινε τον 1^ο χρόνο της ζωής του, ένα 48% όταν ήταν 2-3 ετών και μόνο ένα 11% στην ηλικία των 4 με 6 ετών. Από τα 4 ως τα 6 και μετά, και κυρίως από την ηλικία των 8 και 12, τα παιδιά άρχιζαν να ανεξαρτοποιούνται από τους μεγάλους και να συνεισφέρουν στην οικογένεια. Τα ατυχήματά τους στη δουλειά και το παιχνίδι, συνέκλιναν με αυτά των μεγάλων.¹⁷⁸

Μια εικόνα της όλης κατάστασης, όσον αφορά στο μέρος και τις δραστηριότητες των παιδιών που εμπλέκονταν σε ατυχήματα, δίνουν οι πίνακες που παραθέτουμε:

ΤΟΠΟΙ ΟΠΟΥ ΕΒΡΙΣΚΑΝ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΤΩΝ ΑΓΟΡΙΩΝ

	ΝΗΠΙΑ		1		2		3		4-6		7-12 ΕΤΩΝ	
	Αριθμ.	Ποσο%	Αριθμ.	Ποσο%	Αριθμ.	Ποσο%	Αριθμ.	Ποσο%	Αριθμ.	Ποσο%	Αριθμ.	Ποσο%
ΣΠΙΤΙ	15	78,9%	37	54,4%	62	47,7%	48	60,8%	15	35,7%	15	16,9%
ΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ	4	21,1	10	14,7	25	20,0	6	7,5	9	21,4	10	11,2
ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ	0	0,0	12	17,6	22	16,9	15	19,0	9	21,4	12	13,5
ΕΡΓΑΣΙΑΚΟΣ ΧΩΡΟΣ	0	0,0	2	2,9	2	1,5	3	3,8	2	4,8	14	15,7
ΝΕΡΟ	0	0,0	7	10,3	18	13,9	7	6,9	7	16,7	38	42,7
ΣΥΝΟΛΟ	19	100,0%	68	100,0%	130	100%	79	100%	42	100%	69	100%

¹⁷⁷ Shahaar, 2003, 231.

¹⁷⁸ Hanawalt 1986, 183-184.

ΤΟΠΟΙ ΟΠΟΥ ΕΒΡΙΣΚΑΝ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΟΙ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΗΛΙΚΙΑΚΕΣ ΟΜΑΔΕΣ ΤΩΝ
ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ

	ΝΗΠΙΑ		1		2		3		4-6		7-12 ΕΤΩΝ	
ΣΠΙΤΙ	37	94,9%	40	67,8%	45	39,8%	27	51,9%	14	42,4%	7	25,9%
ΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΧΩΡΟΣ	2	5,1	10	16,9	22	19,5	11	21,2	5	15,2	3	11,1
ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ	0	0,0	5	8,5	29	25,7	6	11,5	4	12,1	7	25,9
ΕΡΓΑΣΙΑΚΟΣ ΧΩΡΟΣ	0	0,0	0	0,0	5	4,4	1	1,9	0	0,0	2	7,4
ΝΕΡΟ	0	0,0	4	6,8	12	10,6	7	13,5	10	30,3	8	29,6
ΣΥΝΟΛΟ	39	100,0%	59	100,0%	113	100%	52	100%	33	100%	27	100%

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΑΓΟΡΙΩΝ ΚΑΤΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΟΜΑΔΑ

	ΝΗΠΙΑ		1		2		3		4-6		7-12 ΕΤΩΝ	
ΓΕΩΡΓΙΑ	0	0,0	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	11	12,9%
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
ΤΕΧΝΕΣ	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	2	2,4
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	0	0,0	0	0,0	1	0,0	0	0,0	0	0,0	6	7,1
ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ	0	0,0	0	0,0	1	8,7	4	8,7	5	19,2	8	9,4
ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ*	0	0,0	6	12,2	13	17,4	8	17,4	4	15,4	28	32,9
ΠΑΙΧΝΙΔΙ	2	11,8	25	51,0	52	65,2	30	65,2	14	53,9	20	23,5
ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΑΣΧΟΛΙΕΣ*	15	88,2	18	36,8	10	8,7	4	8,7	3	11,5	10	11,8
ΣΥΝΟΛΟ	17	100,0%	49	100,0%	77	100,0%	46	100,0%	27	100,0%	85	100,0%

* Για όλες σχεδόν τις ηλικίες, το περπάτημα ήταν ο μόνος τρόπος μετακίνησή τους.

* Για τα μικρότερα παιδιά αυτή η κατηγορία αφορούσε κυρίως τον ύπνο, ενώ για τα μεγαλύτερα το πλύσιμο.

ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΚΟΡΙΤΣΙΩΝ ΚΑΤΑ ΗΛΙΚΙΑΚΗ ΟΜΑΔΑ

	ΝΗΠΙΑ		1		2		3		4-6		7-12 ΕΤΩΝ	
	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	10	0,0%
ΓΕΩΡΓΙΑ	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	10	0,0%
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
ΤΕΧΝΕΣ	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ	0	0,0	0	0,0	1	1,5	0	0,0	1	4,2	1	4,5
ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΟ*	0	0,0	2	5,7	4	6,2	3	8,8	1	4,2	10	45,5
ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ	0	0,0	5	14,3	8	12,3	8	23,6	2	8,3	3	13,6
ΠΑΙΧΝΙΔΙ	2	5,6	12	34,7	45	69,2	20	58,8	14	58,3	6	27,3
ΠΡΟΣΩΠΙΚΕΣ ΑΣΧΟΛΙΕΣ	34	94,4	16	45,7	7	10,8	3	8,8	6	25,0	2	9,1
ΣΥΝΟΛΟ	36	100,0%	35	100,0%	65	100,0%	34	100,0%	24	100,0%	22	100,0%

* Τα περισσότερα ατυχήματα των βρεφών και των νηπίων σχετίζονται με τα κατοικίδια ζώα της οικογενείας.¹⁷⁹

Πέρα όμως από την ανεπαρκή επίβλεψη, αιτία των ατυχημάτων ήταν η ίδια η φύση της παιδικής ηλικίας αλλά και οι αντιλήψεις της εποχής, όπως η απόδοση κάθε κακού που συνέβαινε στα παιδιά, στο διάβολο.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Hanawalt, 1986, 271-272.

¹⁸⁰ Gordon, 1991, 157, 159.

ΑΣΘΕΝΕΙΕΣ ΚΑΙ ΕΠΙΔΗΜΙΕΣ ΠΟΥ ΠΡΟΣΕΒΑΛΑΝ ΤΗΝ ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ

Ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό της παιδικής θνησιμότητας οφειλόταν στις ασθένειες και τις επιδημίες της εποχής.¹⁸¹ Τα περισσότερα παιδιά πέθαιναν λίγες μέρες ή εβδομάδες μετά τη γέννα τους.¹⁸²

Από τους πρώτους Μέσους Χρόνους οι συγγραφείς ιατρικών εγχειριδίων ασχολήθηκαν με τις ασθένειες που προσέβαλαν τα παιδιά. Η λειχήνα, η ανεμοβλογιά, η ευλογιά, η ιλαρά, ο τύφος, η δυσεντερία, η λέπρα και η γρίπη, ήταν οι πιο κοινές.¹⁸³ Η ιατρική όμως των Μέσων Χρόνων δεν ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένη ώστε να τις αντιμετωπίζει αποτελεσματικά. Η φυματίωση και η ελονοσία αποτελούσαν τις μεγαλύτερες απειλές του 14^{ου} και 15^{ου} ιδίως αιώνα.¹⁸⁴

Συνάμα, ο Μεγάλος Λιμός και η αγροτική κρίση του 1315-1322¹⁸⁵, ήταν υπεύθυνη για ένα μεγάλο ποσοστό θνησιμότητας. Η επίδραση του Μαύρου Θανάτου λίγα χρόνια μετά (1348-1349), αποδεκάτισε το μισό σχεδόν πληθυσμό της Αγγλίας. Ως το 1500 μια σειρά από μικρές επιδρομές της πανούκλας, δεν άφησαν περιθώρια στον πληθυσμό της Αγγλίας να ανορθωθεί. Τα μεγαλύτερα θύματα της όλης κατάστασης ήταν η πιο επιρρεπής στις επιδημίες ομάδα, τα παιδιά.¹⁸⁶

Στα πλούσια σπιτικά οι γονείς φρόντιζαν για την αποκατάσταση της υγείας των παιδιών τους, ακολουθώντας ένα συγκεκριμένο τρόπο ζωής που υπαγορεύονταν από ρητές συμβουλές ιατρών της εποχής. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του πρίγκιπα Ερρίκου που πέθανε το 1274, στην ηλικία των επτά ετών. Κατά την διάρκεια της ασθένειάς του, γιατροί τον επισκέπτονταν καθημερινά στο σπίτι του, ενώ οι υπηρέτες

¹⁸¹ Boswell, 1993, 442.

¹⁸² Morgan, 1999, 26.

¹⁸³ Orme, 2001, 106-107.

¹⁸⁴ Επιδημίες ξέσπασαν στην Αγγλία το 1361-62, 1369, 1373, 1376, 1390, 1405/6, 1433, 1434, 1438-9, 1447/8, 1454 και 1478/9. Βλ. Green, 1971, 17, 26-27.

¹⁸⁵ Η αγροτική κρίση ξεκίνησε με μια φτωχή παραγωγή το 1314, συνοδευόμενη από ασθένειες που προσέβαλαν τα ζώα. Υπολογίζεται μάλιστα ότι περίπου μισό εκατομμύριο ανθρώπων πέθανε από το Μεγάλο Λιμό.

¹⁸⁶ Dyer, 2002, 228-29, 233, 274 -276.

Η δεύτερη επιδρομή της πανούκλας στη Αγγλία χαρακτηρίστηκε ως “Mortalite des Enfountz”, λόγω του ότι προσέβαλε κυρίως τα νήπια. Ένα 26% πέθαινε κατά το πρώτο έτος και ένα 20% στο πρώτο με τρίτο έτος της ηλικία του. Βλ. Russell, 1960, 470-471.

φρόντιζαν να εμπλουτίσουν τη διατροφή του με βότανα, ζάχαρη, μπαχαρικά, αμυγδαλέλαιο, ρόδια, αχλάδια και ό,τι άλλο θα βοηθούσε στην ίασή του.¹⁸⁷

Τα νοσοκομεία¹⁸⁸ της εποχής προσέφεραν βοήθεια μόνο για μακροχρόνιες ασθένειες, όπως η λέπρα, η τύφλωση και η αναπηρία, και για περιορισμένο αριθμό ατόμων. Υπήρχε βέβαια και η εναλλακτική ιατρική. Η φυματίωση για παράδειγμα, θεωρούνταν τον 12^ο αιώνα, ότι θεραπεύονταν από το θαυματουργό άγγιγμα του βασιλιά. Έτσι πολλά άρρωστα παιδιά συνέρεαν στο παλάτι του, όπως έκανε και μια δεκατετράχρονη κόρη ενός ιππότη, που κατάφερε να γίνει καλά. Το έθιμο αυτό φαίνεται ότι συνεχίστηκε στην Αγγλία από την βασιλεία τουλάχιστον του Ερρίκου II (την περίοδο 1154-1189) ως τα χρόνια της βασίλισσας Άννα (τέλη 16^{ου} - αρχές 17ου περίπου αιώνα). Η μαγεία αποτελούσε μία ακόμα λύση στην οποία προσέφευγαν πολλοί γονείς για να σώσουν τα παιδιά τους, ενώ υπήρχαν και κάποιιοι, οι πιο ευκατάστατοι συνήθως, που έστελναν τα παιδιά τους σε άλλα μέρη για να σωθούν. Τρέφοντας αυτή την πεποίθηση μια γυναίκα του 1386, λίγο πριν πεθάνει από λιμό, φρόντισε και έστειλε την τετράχρονη κόρη της στον αδερφό της που ζούσε 120 χμ. μακριά.

Οι γονείς προσπαθούσαν να σώσουν τα άρρωστα παιδιά τους, καταφεύγοντας και σε προσευχές, τάματα και προσκυνήματα. Αναφέρουμε ενδεικτικά τις παρακάτω περιπτώσεις: μια ανύπαντρη μάνα με ένα άρρωστο μωρό, μετανιωμένη για μια αμαρτία που είχε κάνει, αφιέρωσε σε άγιο μία λαμπάδα στο ύψος του παιδιού της και εκείνο έγινε καλά. Για τη σωτηρία του πρίγκιπα Ερρίκου I (βασιλιάς της Αγγλίας την περίοδο 1100-1135), συνάμα με την ολονύχτια προσευχή 13 χηρών, δωρήθηκαν λαμπάδες στο άγιο Θωμά του Καντέρμπουρν (Αρχιεπίσκοπο της Αγγλίας την περίοδο 1162-1170), στον άγιο Φρέμουντ, στον άγιο Μονμάρτε, στον άγιο Ιάκωβο τον Αναγνώστη, στον άγιο Εδουάρδο και τον βασιλιά Ερρίκο III τον Ομολογητή (την περίοδο 1216-1272). Πολλές φορές πάλι οι πιστοί προέβαιναν σε προσκυνήματα. Η συλλογή θαυμάτων του Θωμά Μπέκετ αναφέρει πολλές τέτοιες περιπτώσεις: Ένα μικρό αγόρι ορκίστηκε και πραγματοποίησε προσκύνημα στον άγιο για να βγει μια πέτρα από το αυτί του. Δύο άλλα κοριτσάκια, το ένα ανάπηρο στα δάκτυλα και το άλλο κουτσό, θεραπεύτηκαν μπροστά στον τάφο του αγίου, ενώ μια άλλη γυναίκα περπάτησε ξυπόλητη και προσκύνησε τον άγιο, ως τάμα για το μωρό της που είχε γίνει καλά. Κάποια μάλιστα θρησκευτικά κέντρα παρείχαν και αγιασμό με τον οποίο

¹⁸⁷ Orme, 2001, 108.

¹⁸⁸ Η Αγγλία των μέσων χρόνων υπολογίζεται ότι αριθμούσε 18 νοσοκομεία. Βλ. Green, 1971, 31.

είχαν πλυθεί τα οστά του αγίου. Ένα τρίχρονο κορίτσι στο Έσεξ που είχε πνιγεί από ένα κόκκο σταριού, ένα αγόρι που έπασχε από πανούκλα και ο δεκάχρονος γιος ενός ιππότη που έπασχε από ανορεξία, έγιναν καλά μόλις ήπιαν από το άγιο νερό. Βέβαια όλες αυτές οι περιπτώσεις δεν σημαίνουν ότι ο άγιος πάντα εκπλήρωνε τις επιθυμίες των πιστών του.¹⁸⁹ Η πηγή που ακολουθεί, αναφέρεται σε ένα θαύμα του αγίου Κούθμπερτ (634-687). Το περιστατικό βέβαια ανάγεται στη πρόιμη εποχή του Μεσαίωνα, ωστόσο είναι άξιο να σημειωθεί. :

«...Εκείνη την εποχή, η επιδημία της πανώλης και οι φυσικές καταστροφές, είχαν προκαλέσει τόσες καταστροφές σε εκείνα τα μέρη, που ελάχιστοι ήταν οι άνθρωποι που είχαν επιβιώσει στα χωριά, ενώ οι περισσότερες πόλεις είχαν ερημωθεί. Ο άγιος Κούθμπερτ διακήρυττε τον λόγο του Θεού και παρηγορούσε όσους είχαν επιβιώσει. Στην περιοδεία του σε ένα χωριό, αφού έδωσε θάρρος σε όλους όσους βρήκε εκεί, ρώτησε τον ιερέα που βρίσκονταν δίπλα του: «Πιστεύεις ότι έχει μείνει κάποιος που θα έπρεπε να συναντήσουμε και να μιλήσουμε μαζί του ή τους έχουμε δει όλους εδώ και θα πάμε κάπου αλλού;» Ο ιερέας κοίταξε γύρω του και είδε μια γυναίκα που στέκονταν πιο πέρα. Είχε χάσει ένα από τους γιους της πριν λίγο καιρό και τώρα προσπαθούσε να κρατήσει στη ζωή και το δεύτερό της γιο που ήταν βαριά άρρωστος. Τα δάκρυα που έτρεχαν στα μάγουλά της μαρτυρούσαν τη θλίψη του παρελθόντος και του μέλλοντος. Ο ιερέας αφού του υπέδειξε τη γυναίκα αυτή, εκείνος αμέσως την πλησίασε, ευλόγησε το παιδί της, το φίλησε και είπε στη μητέρα του: «Μη φοβάσαι, ούτε να λυπάσαι. Το παιδί σου θα γίνει καλά και θα ζήσει και κανένας άλλος από το σπιτικό σου δεν θα πεθάνει από την πανούκλα...»¹⁹⁰

Σχετικά με την παιδική θνησιμότητα, πληροφορίες συνάγουμε από την βασιλική οικογένεια. Αυτό όμως που πρέπει να επισημάνουμε εδώ είναι ότι δεν πρόκειται για μια τυπική περίπτωση. Για τους απλούς ανθρώπους τα πράγματα ήταν πολύ πιο διαφορετικά. Ενενήντα έξι λοιπόν παιδιά υπολογίζεται ότι γεννήθηκαν κατά τη διάρκεια των ετών 1150-1500. Ο αριθμός βέβαια δεν είναι ακριβής, καθώς οι καταγραφές των βασιλικών γεννήσεων δεν περιλάμβαναν τα παιδιά που γεννιόντουσαν νεκρά και αυτά που πέθαιναν μετά τη γέννα. Από αυτά, το 35% πέθαινε στον πρώτο χρόνο ζωής του, ένα 11% στην ηλικία των δύο με δέκα ετών και

¹⁸⁹ Orme, 2001, 109-111

¹⁹⁰ Bede.

ένα ακόμα 11% ανάμεσα στην ηλικία των δέκα με είκοσι ετών. Έτσι μόνο ένα ποσοστό των 41% περίπου κατάφεραν να φτάσουν ως τα είκοσί τους χρόνια, παρά τις καλές συνθήκες ζωής και την ιατρική περίθαλψη που τους παρέχονταν.

Ο Θάνατος παίρνει τη ζωή του παιδιού.

Ιδιαίτερα σημαντικά στοιχεία για την όλη κατάσταση, δίνει το Κολέγιο του Ουίντσεστερ, σχολείο που ιδρύθηκε το 1382 και περιλάμβανε 70 αγόρια ηλικίας 8-18 ετών, προερχόμενα από όλες τις κοινωνικές τάξεις. Ενώ οι συνθήκες (πολύ καλή τροφή και στέγαση) σε αυτό το σχολείο ήταν τέτοιες που θεωρούνταν ότι θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν την επιβίωση των μαθητών του, ένα 17% χάθηκε το 1401, ένα 12% το 1430, ένα 28% το 1431, ένα 15% το 1434 και ένα 6% το 1436. Έτσι σχεδόν τα 4/5 των παιδιών του σχολείου πέθανε ανάμεσα στα έτη 1393-1471.

(Το Κολέγιο του Ουίντσεστερ τον 15^ο αιώνα)¹⁹¹

Τέλος, αξιοσημείωτη είναι η περίπτωση ενός δικαστή από το Έσεξ που έχασε όλα του τα παιδιά από την επιδημία του 1347-1349, εκτός από ένα γιο οκτώ ετών. Και ο ίδιος μάλιστα είχε κινδυνεύσει να πεθάνει από την επιδημία, αλλά με την θαυματουργή παρέμβαση του πάπα Ουρβανού του V (κατά την περίοδο 1362-1370), κατάφερε να σωθεί.¹⁹²

Πέρα όμως από τις ασθένειες και τις επιδημίες της εποχής, από τη στιγμή που το βρέφος θα ξεπερνούσε τους κινδύνους που συνεπαγόταν η γέννα, η επιβίωση του εξαρτιόνταν σε μεγάλο βαθμό από την καλή ποιότητα του γάλακτος που έπαιρνε.¹⁹³ Τα παιδιά που θηλάζονταν είχαν περισσότερες πιθανότητες να επιβιώσουν και καθώς τα αγόρια ήταν αυτά που συνήθιζαν να θηλάζονται περισσότερο από ότι τα κορίτσια,

¹⁹¹ Orme, 2001, 113-116.

¹⁹² Goodich, 1995, 90.

¹⁹³ Μακλάφλιν, 1977, 160-161, 168.

τα ποσοστά θνησιμότητας για αυτά ήταν μικρότερα.¹⁹⁴ Σε αυτά που δεν θηλάζονταν, δίνονταν ζωικό γάλα και ψωμί βουτηγμένο στο γάλα. Για την εύκολη κατάποση συχνά τους δίνονταν φαγητό αναμεμιγμένο με κόκαλα και πέτρες. Έτσι, οι κίνδυνοι για μόλυνση και υποσιτισμό ήταν μεγάλοι.

Η παιδική ηλικία ήταν λοιπόν μια εύθραυστη περίοδος ακόμα και για τις ευκατάστατες οικογένειες, αν και τα παιδιά τους είχαν περισσότερες πιθανότητες να επιζήσουν από ότι τα φτωχά παιδιά, τα νόθα και τα κορίτσια. Υποθέτουμε έτσι ότι τα παιδιά των πόρνων, των εργατών, των υπηρετών και των άλλων κατώτερων τάξεων, είχαν περισσότερες πιθανότητες να πεθάνουν, καθώς η διατροφή των μανάδων τους και οι συνθήκες στις οποίες γεννιόντουσαν και μεγάλωναν δεν ήταν οι καλύτερες.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Hanawalt, 2002, 451.

¹⁹⁵ Hanawalt, 1993, 57.

ΣΤΑΣΗ ΓΟΝΕΩΝ ΑΠΕΝΑΝΤΙ ΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥΣ

«Τι είναι πιο αφόρητο από το θάνατο ενός παιδιού στα μάτια του πατέρα του;», ρωτάει ο βασιλιάς Άλφρεντ στο έργο «Ποιμενική Φροντίδα». Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι οι μεσαιωνικοί γονείς, αντίθετα με τις απόψεις του Φιλίπ Αριέζ, έτρεφαν πολύ δυνατά αισθήματα για τα παιδιά τους και ιδίως για το χαμό τους.¹⁹⁶

Εκατοντάδες είναι οι περιπτώσεις που οι γονείς κατέφευγαν στην βοήθεια ενός αγίου για να σώσει το παιδί τους, έπειτα από κάποιο ατύχημα, αρρώστια ή δυσμορφία.¹⁹⁷ Οι προσευχές αποτελούσαν άμεση, αυθόρμητη αντίδραση, ακόμα και αν η βοήθεια κάποιου γιατρού ήταν διαθέσιμη. Δύο περίεργα αγγλικά τελετουργικά συνόδευαν συνήθως την επίκληση. Στο πρώτο, ο ικέτης τοποθετούσε ένα μικροποσό πάνω στο τραυματισμένο άτομο επικαλούμενος βοήθεια κάποιου αγίου με την υπόσχεση να προσφέρει το μικροποσό αυτό ως δώρο στο ναό του. Πρόκειται για ένα τυπικό πολύ κοινό για την εποχή εκείνη τόσο για παιδιά και ενήλικες, όσο και για ζώα ή περιπτώσεις κινδύνου, όπως κάποιο ναυάγιο. Σύμφωνα με το δεύτερο τελετουργικό, ένα σκοινί αντίστοιχο των διαστάσεων του ατόμου χρησίμευε ως φυτίλι για μια λαμπάδα ή ως μέτρο υπολογισμού των κεριών που θα προσφέρονταν στον άγιο. Η εμφάνιση αυτού του τυπικού χρονολογείται τον 6^ο αιώνα, αλλά η ευρεία του διάδοση τοποθετείται τον 12^ο και 13^ο αιώνα.¹⁹⁸

Όταν τα παιδιά πέθαιναν, οι μητέρες τους έκλαιγαν και θρηνούσαν. Κάποιες έφταναν ακόμα και στην παραφροσύνη, όπως μια γυναίκα που κατέρρευσε και έχασε το μυαλό της όταν έμαθε ότι ο γιος της είχε πέσει σε ένα χαντάκι και είχε πνιγεί. Μια άλλη μάλιστα, αρνούσαν να δώσει το νεκρό κορμί του παιδιού της για να ταφεί.¹⁹⁹ Οι ιστορίες θαυμάτων αποτελούν τις καλύτερες αποδείξεις συναισθηματικής σύνδεσης των γονέων όλων των τάξεων με τα παιδιά τους και της θλίψης τους για το θάνατο ή την αρρώστιά τους. Ενδεικτικά, κάνουν λόγο για κλάματα, δάκρυα, σκίσιμο ρούχων, ξερίζωμα των μαλλιών τους, γρατζούνισμα του προσώπου, λιποθυμίες και για ανείπωτες εκφράσεις χαράς και ειλικρινείς και συγκινητικές ευχαριστίες σε

¹⁹⁶ Crawford, 2000, 170.

¹⁹⁷ Shahar, 2003, 231-232. Βλ. προηγούμενο κεφάλαιο.

¹⁹⁸ Gordon, 1991, 150-151.

¹⁹⁹ Finucane, 1977, 109.

περιπτώσεις αποκατάστασης της υγείας τους.²⁰⁰ Ένας μαθητής αναφέρει στο ημερολόγιό του το 1490:

«...Είχε περάσει λίγος καιρός μετά το χαμό του αδερφού μου και η μητέρα μου κάθονταν και έκλαιγε καθημερινά. Είμαι σίγουρος ότι δεν υπάρχει άνθρωπος που δεν θα ένιωθε θλίψη αν την έβλεπε να θρηνεί...».

[Welson W., A Fifteenth Century School Book, Oxford, 1956, 17]²⁰¹

Σε πολλές άλλες περιπτώσεις ο γονιός θυσιαζόταν προς όφελος του παιδιού του, όπως η μητέρα που κάηκε όταν έπεσε μέσα στη φωτιά για να σώσει το μόλις είκοσι εβδομάδων αγοράκι της και ο πατέρας που σκοτώθηκε προσπαθώντας να σώσει την κόρη του από βιασμό.²⁰² Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφέρουμε ότι η πατρική αγάπη αν και φαίνεται γενικά πιο μετρημένη από αυτή της μητέρας που είναι πιο έντονη, αυθόρμητη και βαθιά, ωστόσο δεν παύει να είναι δυνατή. Ο πατέρας στέκει δίπλα στα παιδιά του, μοιράζεται τις χαρές και τους πόνους μαζί τους, χύνει άφθονα δάκρυα για την αρρώστια ή τον θάνατό τους, ζητιανεύει μια θεϊκή επέμβαση για τη γιατρεία τους και παραφέρεται από χαρά όταν αυτά σώζονται.²⁰³ Ο Τόμας Μορ για παράδειγμα, αναφέρει σε ένα γράμμα του προς τα παιδιά του:

«...Δεν είναι τόσοσ παράξενο ότι σας αγαπώ μ' όλη μου την καρδιά , γιατί το να είσαι πατέρας δεν είναι δεσμός που μπορεί να αγνοηθεί. Η φύση μέσα στη σοφία της, έχει δέσει τον πατέρα με το παιδί με τέτοια μάλιστα πνευματικά δεσμά σαν τον Ηράκλειο κόμβο [...] Βάρβαρος κι ανάξιος να αποκαλείται πατέρας είναι αυτός που δε μαστιγώνεται ο ίδιος από τα δάκρυα του παιδιού του. Δεν ξέρω πως ενεργούν οι άλλοι πατέρες, αλλά εσείς ξέρετε καλά πόσο τρυφεροί και αφοσιωμένοι ήταν οι τρόποι απέναντί σας, γιατί πάντα μου αγάπησα βαθιά τα παιδιά μου και πάντα ήμουν ένας επιεικής πατέρας, όπως θα πρέπει να είναι ο κάθε πατέρας. Αλλά αυτή τη στιγμή η αγάπη μου έχει μεγαλώσει τόσο πολύ ώστε μου φαίνεται ότι πριν δεν σας αγαπούσα καθόλου...».

[Leicester Bradner nad Charles Artur Lynch, The Latin Epigrams of Thomas More, Chicago, 1963]²⁰⁴

²⁰⁰ Hanawalt, 2002, 454.

²⁰¹ Orme, 2001, 121, 123.

²⁰² Hanawalt , 1977, 20-21.

²⁰³ Alexandre –Bidon and Lett, 1999, 117, 120-121.

²⁰⁴ Τάκερ, 1977, 287-288.

Οι γείτονες που επισκέπτονταν τους τεθλιμμένους γονείς, μάταια προσπαθούσαν να τους παρηγορήσουν λέγοντάς τους ότι το παιδί τους βρισκόταν σε καλό μέρος ή ότι η ψυχή του θα έμπαινε στο σώμα του επόμενου παιδιού που θα αποκτούσαν.²⁰⁵ Ο θεολόγος Τζον Γουίκλιφ (1320-1384) στις ομιλίες του μάλιστα, τόνιζε συχνά ότι οι μητέρες έπρεπε να έχουν πίστη και κουράγιο για να αντιμετωπίσουν το χαμό των παιδιών τους.²⁰⁶ Γενικότερα, σε περιπτώσεις ατυχημάτων ή θανάτου, το παιδί γίνονταν το κέντρο της προσοχής της οικογενείας και της κοινωνίας που ζούσε. Η αναστάτωση που προκλήθηκε σε όλη την κοινότητα όταν ένα 4χρονο αγόρι χτυπήθηκε κατά λάθος στο μάτι από ένα βέλος και ένα άλλο από μια άμαξα και η περίπτωση ενός παππού που ζήτησε την βοήθεια των γειτονικών αγροτών για να σώσει τον εγγονό του που είχε πέσει στο νερόμυλο²⁰⁷, έρχονται να επιβεβαιώσουν την παραπάνω άποψη. Συχνά τα ίδια τα παιδιά έσπευδαν να βοηθήσουν συνομήλικούς τους που είχαν κάποιο ατύχημα. Έτσι μνημονεύονται οι περιπτώσεις δύο μικρών αγοριών που αναζητούσαν στις όχθες του ποταμού τον 6χρονο αδελφό τους που είχαν χάσει, και δύο άλλων που βοήθησαν ένα συμμαθητή τους που κινδύνευε να πέσει σε ένα πηγάδι.²⁰⁸

Οι πηγές που παραθέτουμε αναλυτικότερα παρακάτω αποδεικνύουν έμπρακτα το ενδιαφέρον των γονιών και την υποστήριξη ολόκληρης της κοινότητας απέναντι σε ατυχήματα ή απώλειες παιδιών:

«...Μια Κυριακή του Απρίλη, το 1292, ο Αδάμ και η Σεσίλια πήγαν σε μια κοντινή μπουραρία να περάσουν το απόγευμα με φίλους. Η κόρη τους Τζοάν, ηλικίας πέντε ετών, έμεινε στο σπίτι με τους αδελφούς και τις αδελφές της. Η μικρή όμως ξέφυγε από την προσοχή των αδερφών της και ακολούθησε τους γονείς της στην ταβέρνα. Βλέποντας ότι υπήρχαν και άλλα παιδιά της ηλικίας της, της επέτρεψαν να παραμείνει. Τελικά η Τζοάν μαζί με τον Τζον, το γιο της νονάς της και δύο άλλα παιδιά βγήκαν σε έναν κήπο πίσω από την ταβέρνα για να παίξουν. Έριχναν χαλίκια σε μια λίμνη έξι πόδια βάθος, όταν ο Τζον έσπρωξε την Τζοάν για να την φοβίσει, και εκείνη έπεσε στη λίμνη. [...]

²⁰⁵ Shahar, 2003, 233.

²⁰⁶ Hanawalt, 1993, 61.

²⁰⁷ Hanawalt, 1998, 162-163.

²⁰⁸ Gordon, 1991, 160.
Goodich, 1995, 102

Ο Τζον είπε στη Σεσίλια τι ακριβώς είχε συμβεί και μαζί με τη δική του μητέρα, όρμησαν στη λίμνη... Η Τζοάν ανασύρθηκε αλλά το πρόσωπό της είχε πρηστεί τόσο που η μητέρα της δεν την αναγνώρισε αρχικά... Άνδρες και γυναίκες είχαν συγκεντρωθεί και προσεύχονταν στον άγιο Θωμά από την Καντιλούπη για να βοηθήσει το μικρό κορίτσι. Όλο το πλήθος ξενύχτησε ως ένδειξη συμπαράστασης και συμπόνιας.

Οι παριστάμενοι, φοβούμενη για την εγκυμοσύνη της Σεσίλιας, την έπεισαν να πάνε στο σπίτι της. Σφίγγοντας το κρύο και άψυχο παιδί της, το έβαλε σε ένα κρεβάτι κοντά στο τζάκι. Την αυγή το μικρό κορίτσι άρχισε να ανακτά τις αισθήσεις του στα χέρια της μητέρας του. Μόλις η αναπνοή της κόρης της επανήλθε, η Σεσίλια έβαλε το στόμα της στο αυτί της Τζοάν και ρώτησε τι είχε συμβεί. «Ο Τζον με έσπρωξε», απάντησε...».

[Cantilupe, proc., 610-613]²⁰⁹

«...Ο Τζον Χάρβ, πήγαινε στη δουλειά του όταν είδε ένα κύριο να τρέχει με το άλογο του, να χτυπά και να ρίχνει κάτω μια μητέρα με το παιδί της. Ο Τζον προειδοποίησε τον άνδρα να οδηγά προσεχτικά και εκείνος σε απάντηση τον σκότωσε με το σπαθί του...».

[Calendar of Coroners' Rolls of the City of London, 34-35].²¹⁰

²⁰⁹ Gordon, 1991, 160-162.

²¹⁰ Hanawalt, 1998, 167.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στην εργασία αυτή καταγράψαμε τις σημαντικότερες πτυχές της ζωής των παιδιών στο Μεσαίωνα και συγκεκριμένα στην Αγγλία της ύστερης κυρίως εποχής, επισημαίνοντας τα προβλήματα και τις δυσχέρειες που εκείνα συναντούσαν. Παρακολουθήσαμε την πορεία τους από τη σύλληψή τους ως τα 12-14 σχεδόν έτη τους, τη θέση και την αντιμετώπισή τους τόσο στο οικογενειακό όσο και στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Οι δυσκολίες που συναντήσαμε σχετίζονται κυρίως με τη φύση και το είδος των πηγών που μας σώζονται, αλλά και με την αδυναμία επεξεργασίας υλικού πέραν αγγλικής βιβλιογραφίας.

Μόνο μετά το δεύτερο μισό του 12^{ου} αιώνα, ένα μεγάλο ενδιαφέρον φαίνεται να εκδηλώνεται σταδιακά για την ιστορία της παιδικής ηλικίας. Η άποψη του Αριές για την μη ύπαρξή της στη μεσαιωνική εποχή, οδήγησε πολλούς μελετητές να επανεξετάσουν τις πηγές τους και να αναζητήσουν νέες. Χρονικά, αστικοί κώδικες, λογοτεχνικά κείμενα, ποιήματα και μυθιστορήματα, εγχειρίδια καλών τρόπων, δικαστικές αποφάσεις, βίοι και θαύματα αγίων, ιδιωτικές αλληλογραφίες, εικονογραφικό υλικό και αρχαιολογικά κατάλοιπα, αποτελούν τις σημαντικότερες εκείνες πηγές, που η εκμετάλλευσή τους συνθέτει την ιστορία των παιδιών στο Μεσαίωνα.

Στην αξιοποίηση όμως και την ερμηνεία των πηγών αυτών, πολλά είναι τα προβλήματα που συναντάμε. Από τις περισσότερες κοινωνίες του παρελθόντος και ιδίως για τα παιδιά στο Μεσαίωνα πριν το 12^ο αιώνα, οι πληροφορίες που συνάγουμε δεν επαρκούν για να διαμορφώσουμε μια ολοκληρωμένη εικόνα για αυτά.

Ενδεικτικά αναφέρουμε την περίπτωση των βίων και των θαυμάτων αγίων που κάνουν λόγο για την παιδική ηλικία είτε των ίδιων των αγίων είτε παιδιών που σώζονται με την παρέμβασή τους. Ότι όμως περιγράφεται σε αυτά, αφορά μια μειονότητα παιδιών-αγίων που διέφεραν από τα περισσότερα της ηλικίας τους. Έτσι, τα συμπεράσματα που κανείς συνάγει, δεν μπορούν να γενικευτούν. Ας μη ξεχνάμε άλλωστε ότι πολλά έργα γράφονταν μετά το θάνατο του αγίου και για συγκεκριμένους σκοπούς.²¹¹ Τα σχολικά επίσης εγχειρίδια, που αποτελούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών, στερούνται αντικειμενικότητας, καθώς ήταν γραμμένα είτε από

²¹¹ Hanawalt, 2002, 440-454.

τους ίδιους δασκάλους είτε από τους μαθητές ύστερα από υπαγορεύσεις όμως των πρώτων.

Αυτό που πρέπει να τονίσουμε στο σημείο αυτό, είναι ότι οι περισσότερες περιπτώσεις των πληροφοριών μας, κάνουν λόγο για αγόρια και μάλιστα αγόρια μεσαίων και υψηλών κοινωνικών ομάδων. Έτσι, ελάχιστα μπορεί να πληροφορηθεί κανείς για το τι συνέβαινε στα παιδιά χαμηλότερης κοινωνικής βαθμίδας. Επιπλέον, τα κορίτσια, όπως και οι γυναίκες στο Μεσαίωνα, υποβαθμίζονταν και σπάνια αναφέρονταν.²¹²

Το σημαντικότερο όμως είναι ότι όλα αυτά παρατηρούνται μέσα από το παραμορφωτικό φίλτρο του βλέμματος των κληρικών, οι οποίοι ως τον 13^ο αιώνα τουλάχιστον, είναι οι μόνοι που άφησαν ίχνη.²¹³ Κληρικοί και μοναχοί που δεν είχαν παντρευτεί ή αποκτήσει παιδιά, δε μπορούσαν να εκφράσουν το είδος και τη φύση των συναισθημάτων που μπορεί να ένιωθε ένας γονιός απέναντι στο παιδί του. Για τη μεσαιωνική Εκκλησία άλλωστε, το να έχει κάποιος παιδιά θεωρούνταν ευλογία, πηγή χαράς αλλά συνάμα εμπόδιο για μια ενάρετη ζωή αφοσιωμένη στο Θεό. «...Αν έχεις παιδιά απόλαυσέ τα και μεγάλωσέ τα σωστά. Αν όμως τα χάσεις, δέξου την απώλειά τους, σκεπτόμενος από τι βάρη απαλλάχτηκες...», αναφέρει σε ένα έργο του ένας ανώνυμος.²¹⁴

Η μεσαιωνική όμως κοινωνία φαίνεται ότι αναγνώριζε την παιδική ηλικία ως ξεχωριστό στάδιο της ζωής ενός ανθρώπου. Απόδειξη αποτελούν οι μεσαιωνικοί νόμοι που εκδόθηκαν για την προστασία των ορφανών και η ιδιαίτερη προσέγγιση της μεσαιωνικής ιατρικής για αυτά. Ακόμα, από οικονομικής άποψης, τίποτα δεν ήταν πιο πολύτιμο για την οικογένεια της υπαίθρου από γιους που βοηθούσαν στο όργωμα και κόρες που συνεισέφεραν στο νοικοκυριό. Για τους ανθρώπους της πόλης, τα παιδιά αποτελούσαν τους μελλοντικούς εργάτες και μαθητευόμενους που θα συνέχιζαν και θα ανέπτυσαν της τέχνη των γονιών τους. Ας μη ξεχνάμε άλλωστε την σημασία που είχε η απόκτηση τέκνων για ένα ζευγάρι. Αυτή δικαιολογούσε τον σκοπό του γάμου.²¹⁵

Αναμφισβήτητα, η αντισύλληψη και η έκτρωση αποτελούσαν γνωστές πρακτικές της εποχής, οι οποίες όμως δεν εφαρμόζονταν σε τόση διαδεδομένη κλίμακα, όπως παρουσιάζονται. Συνάμα, οι περιπτώσεις παιδικής κακοποίησης,

²¹² Orme 1995, 49.

²¹³ Ντεμώζ, 1977, 18.

²¹⁴ Shahr, 2003, 103-106.

²¹⁵ “The Medieval Child”.

εγκατάλειψης και πλημμελής αδιαφορίας των γονιών για τα τέκνα τους, αποτελούσαν αναντίρρητα μέρος της σκληρής πραγματικότητας.²¹⁶ Όλα αυτά όμως δε συνιστούν μια γενικευμένη εικόνα για τη θέση και το ρόλο των παιδιών στη μεσαιωνική Αγγλία. Μόνο ως μεμονωμένα περιστατικά μπορεί να εκλάβει κανείς όλα αυτά, περιστατικά όμως που καταφέρνουν δυστυχώς να διαστρεβλώσουν και να αμαυρώσουν την εικόνα των παιδιών στο Μεσαίωνα.

Τελειώνουμε με την άποψη πολλών μελετητών που μιλούν για ανάλογη θέση του παιδιού στο Βυζάντιο. Οι πηγές που διαθέτουμε για τη μελέτη της παιδικής ηλικίας ως ιστορικό φαινόμενο, φαίνεται ότι και σε αυτή την περίπτωση αποδεικνύονται ανεπαρκείς.²¹⁷ Όπως σκιαγραφείται από τις σημαντικότερες πηγές πληροφοριών, τους βίους αγίων και δεχόμενοι ότι αυτές αποτυπώνουν συλλογικότερες νοοτροπίες,²¹⁸ η παιδική ηλικία στο Βυζάντιο φαίνεται ότι είχε νόημα μόνο ως στάδιο προετοιμασίας για την ενήλικη ζωή.²¹⁹ Το παιδί ορίζονταν μόνο σε σχέση με τους γονείς του και η διαπαιδαγώγησή του απέβλεπε στην ανάληψη υποχρεώσεων. Ας μη ξεχνάμε ότι γέννηση ως γεγονός αποτελούσε την βασικότερη προϋπόθεση για τη λειτουργία της οικογένειας ως κοινωνικής και οικονομικής μονάδας. Οι συναισθηματικές τώρα σχέσεις γονέων και παιδιών αν και ελάχιστα αναφέρονται στις πηγές, δε σημαίνει και ότι εξέλιπαν.²²⁰ Η απαξιωτική στάση που συναντάμε γενικότερα απέναντι στο παιδί, πρέπει να συνεκτιμηθεί με άλλους παράγοντες ή δομικά στοιχεία της κοινωνίας και κυρίως με το ρόλο που παίζει κάθε φορά η ηλικιακή ταξινόμηση των μελών της συγκεκριμένης κοινωνίας και εποχής.²²¹

²¹⁶ Hanawalt, 2002, 456.

²¹⁷ Κιουσοπούλου, 132.

²¹⁸ Οι βίοι αγίων ως πηγές μειονεκτούν στο ότι αναφέρονται σε ένα ιδεώδη τρόπο ζωής συγκεκριμένων κοινωνικών κατηγοριών. Βλ. Κιουσοπούλου, 134

²¹⁹ Κιουσοπούλου, 1997, 91-93.

²²⁰ Κιουσοπούλου, 132, 137- 138.

²²¹ Κιουσοπούλου, 1997, 93.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alexandre Daniele– Bidon και Lett Didier, 1999. Η Καθημερινή Ζωή των Παιδιών στον Μεσαίωνα 5^ο-15^ο αιώνας, μτφρ. Σταύρος Βλοντάκης, Αθήνα, Εκδόσεις Παπαδήμα

Amt Emilie, 1993. Women’s lives in Medieval Europe: a sourcebook, Νέα Υόρκη, Routledge.

Αριές Φιλίπ, 1990. Αιώνες Παιδικής Ηλικίας, μτφρ. Γιούλη Αναστοσοπούλου, Αθήνα, Εκδόσεις Γλάρος.

Bailey Mark, 1996. “Demographic Decline in Late Medieval England: Some Thoughts on Recent Research”, σε Economic History Review, XLIX, I, 1-19.

Biller P. P. A., 1982. “Birth-Control in the West in the Thirteenth and early Fourteenth centuries”, σε Past & Present, 94, 3-26.

Boswell John, 1984. “Expositio and Oblatio: The Abandonment of Children and the Ancient and Medieval Family”, σε American Historical Review, 89:1.10-33.

Boswell John, 1993. The Kindness of Strangers, The Abandonment of Children in Western Europe from late Antiquity to the Renaissance, Παρίσι, Penguin Press.

Bullough Vern & Campbell Cameron, 1980. “Female Longevity and Diet in the Middle Ages”, σε Speculum, 55:2, 317-325.

Butler Sara M., 2005. “Abortion by Assault: Violence against Pregnant Women in Thirteenth- and Fourteenth-Century England” σε Journal of Women’s History, 17:4, 9-31 .

Crawford Sally, 2000. "Children, grave goods and social status in Early Anglo-Saxon England", Joanna Sofaer Derevenski (επ.), σε Children and Material Culture, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 169-179.

Dean Trevor, 2001. Crime in Medieval Europe 1200-1550, Λονδίνο, Longman.

Duby Georges, 1998. Rural Economy and Country Life in the Medieval West, Cynthia Postan (μτφρ.), Φιλαδέλφεια, University Press of Pennsylvania.

Dyer Chrystopher, 2002. Making a Living in the Middle Ages. The people of Britain 850-1520, σε Economic History of Britain (series), Λονδίνο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Γέιλ.

Finucane Ronald C., 1977. Miracles and Pilgrims, Popular Beliefs in Medieval England, Λονδίνο, Μελβούρνη, Τορόντο.

Goldberg P.J.P., 1995. Women in England, c.1275-1525 documentary sources, Μάντσεστερ- Νέα Υόρκη, Manchester University Press.

Goodich Michael E. 1995. Violence and Miracle in the fourteenth century. Private Grief and Public Salvation, Σικάγο-Λονδίνο, University Press of Chicago .

Gordon Eleanora C. April 1991. "Accidents among medieval children as seen from the miracles of six English saints and martyrs", σε Medical History, 35:2, 145-163.

Green V.H.H., 1971. Medieval Civilization in Western Europe, Μεγάλη Βρετανία.

Hanawalt Barbara Westman, 1974. "The Peasant Family and Crime in Fourteenth Century England", σε The Journal of British Studies, 8, 1-18.

Hanawalt Barbara A., 1976. "Violent death in Fourteenth and Early Fifteenth Century England" σε Comparative Studies in Society and History, 18:3, 297-320.

Hanawalt Barbara A. 1977. “Childrearing Among the lower Classes of Late Medieval England” σε Journal of Interdisciplinary History, VIII:1, 1-22.

Hanawalt Barbara A., 1986. The ties that Bound. Peasant Families in Medieval England, Νέα Υόρκη-Οξφόρδη, University Press of Oxford.

Hanawalt Barbara A., 1993. Growing Up in Medieval London. The Experience of Childhood in History, Νέα Υόρκη-Οξφόρδη, University Press of Oxford.

Hanawalt Barbara A., 1998. “Of Good and Ill Repute”: Gender and Social Control in Medieval England, Νέα Υόρκη-Οξφόρδη, Oxford University Press.

Hanawalt Barbara A., 2002, “Medievalists and the Study of Childhood”, σε Speculum:77, 440-460.

Helmholtz Richard H., 1974-75. “Infanticide in the Province of Canterbury during the 15th century” σε History of Childhood Quarterly, 2, 382-390.

Herlihy David, 1995. Women, Family and Society in Medieval Europe, Historical Essays 1978-91, Οξφόρδη.

Jordan William Chester, 1996. The Great Famine. Northern Europe in the Early Fourteenth Century, Πρίνσετον, University Press of Princeton.

Kellum Barbara A., 1973-74. “Infanticide in England in the Middle Ages”, σε History of Childhood Quarterly, 1:3, 367-388.

Κιουσοπούλου Αντωνία, 1997. Χρόνος και Ηλικίες στη βυζαντινή κοινωνία: Η κλίμακα των ηλικιών από τα αγιολογικά κείμενα της μέσης εποχής (7^{ος} -11^{ος} αι.), Αθήνα, Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε.

Κιουσοπούλου Αντωνία, 1990. Ο θεσμός της οικογένειας στην Ήπειρο κατά τον 13^ο αιώνα, Αθήνα, Εκδόσεις Αντ. Σάκκουλας.

Klapisch-Zuber Christian, 2000. "Plague and Family life", σε Michael Jones (επ.), The New Cambridge Medieval History, VI, c.1300-1415, Cambridge University Press, 124-154.

Λούντ Ντεμώζ, 1977. «Η εξέλιξη της παιδικής ηλικίας», σε Η Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας, μτφρ. Δημήτρης Κωστελένος, Αθήνα, Εκδόσεις Γλάρος, 11-101.

Μακλάφλιν Μάρτιν Μαίρη, 1977. «Παιδιά και γονείς από τον 9^ο ως τον 13^ο αιώνα», σε Η Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας, μτφρ. Δημήτρης Κωστελένος, Αθήνα, Εκδόσεις Γλάρος, 138-202.

Mays Simon, 2000. "The archaeology and history of infanticide, and its occurrence in earlier British populations", Joanna Sofaer Derevenski (επ.), σε Children and Material Culture, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge, 180-190.

Morgan Gwyneth, 1999. Life in a Medieval Village, University Press of Cambridge.

Opitz Claudia, 1992. "Life in the Late Middle Ages", σε Klapisch-Zuber Christian (επ.), A History of Women in the West, II. Silences of the Middle Ages, Αγγλία, Harvard University Press.

Orme Nicholas, 1995. "The culture of children in medieval England", σε Past & Present, 1995, 148:48-88.

Orme Nicholas, 2001. Medieval Children, Λονδίνο, Yale University Press.

Riddle John M., 1992. Contraception and Abortion from the Ancient World to the Renaissance, Λονδίνο, University Press of Harvard.

Russell Josiah Cox, 1937. "Teaching and research. Medieval Population" σε Social Forces, 15:4, 503-511.

Russell Josiah Cow, 1960. “Effects of Pestilence and Plague” σε Comparative Studies in Society and History, 18:3. 464-473.

Sharar Shulamith, 2003. The Fourth Estate, A History of Women in the Middle Ages, μτφρ. Chaya Galai, Λονδίνο-Νέα Υόρκη, Routledge.

Stoertz Fiona Harriz, 1996. “Suffering and Survival in Medieval English Childbirth” σε Cathy Jorgensen Itnyre (επ.), Medieval Family Roles, A book of essays, Νέα Υόρκη-Λονδίνο.

Τάκερ Τζ. Μ., «Το παιδί σαν αρχή και τέλος: 15^{ος} και 16^{ος} αιώνας της παιδικής ηλικίας στην Αγγλία», σε Η Ιστορία της Παιδικής Ηλικίας, μτφρ. Δημήτρης Κωστελένος, Αθήνα, Εκδόσεις Γλάρος, 257-294.

Thrupp Sylvia L., 1989. The Merchant class of Medieval London, Αμερική, University Press of Michigan.

Van de Walle, Etienne 1999. “Towards a Demography History of Abortion”, Population: An English Selection, 11, 115-119.

Watt Diane (επ.), 2004. The Paston Women: Selected Letters (Library of medieval Women), Μεγάλη Βρετανία.

Woodburn Ross O., 1960: Middle English Sermons, The Early English Text Society, British Museum Royal 18B.xxiii (επ.), Λονδίνο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Οξφόρδης.

ΑΠΟ ΤΟ INTERNET:

Bede, "The Life and Miracles of St. Cuthbert, Bishop of Lindesfarne (721)", σε Medieval Sourcebook, Chapter XXXIII - <http://www.fordham.edu/halsall/basis/bede-cuthbert.html>

"Changing Conceptions of Childhood" σε www.polity.co.uk/content/BPL_images

"Infanticide-Changing Views of the Nature of the Child" σε Encyclopedia of Death and Dying - www.deathreference.com/Ho-Ka/infanticide.html.

Oosterwijk Sophie, "The Medieval Child", σε Stephen J. Marris and Bryon L. Grigsby (επ.), Misconceptions about the Middle Ages (The Orb: On-line Reference Book for Medieval Studies-www.the-orb.net/non-spec/missteps/ch6.html

"The Medieval Child", σε Medieval History-<http://historymedren.about.com/library/weekly/aa1122200c.htm>

Toni Mount (επ.), 2005. "Medieval Housewives-Le Menagier de Paris {The Goodman of Paris}," σε The Fifteenth century -www.richardiii.net/medieval%20lifehtml

Wilson Susan E., 2002. "Resurrection: Representation v. Reality In a Miracle of St John of Beverly", σε Tuma George W.-Hazell Dinah (επ.), Medieval Forum, vol.1, - <http://www.sfsu.edu/~medieval/volume%201/Wilson.html>